

ULOGA KLASIČNE GLAZBE S GRAMOFONSKIH PLOČA NA 78 O/MIN U PROGRAMU RADIJA ZAGREB U VRTLOGU POLITIČKIH PROMJENA U RAZDOBLJU OD 1927. DO 1954. GODINE

ŽELJKA RADOVINOVIĆ

*Knjižnica Muzičke akademije
Sveučilišta u Zagrebu
Trg Republike Hrvatske 12
10 000 ZAGREB*

UDK / UDC:

534.851+654.195.6:32(497.5)“1927/1954”

DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/y7v64t4vey>

Izvorni znanstveni rad / Research Paper

Primljeno / Received: 17. 6. 2024.

Prihvaćeno / Accepted: 28. 12. 2024.

Sažetak

Doba korištenja gramofonskih ploča na 78 o/min u radijskom programu hrvatskih postaja obilježile su promjene političkih i društvenih uređenja, a uz njih i kulturne politike i uloge radijskoga medija u njihovu promicanju. O tome već postoji literatura koja se temelji na arhivskim dokumentima, kao i priložima u časopisima u izdanju radijskih organizacija, novinskim reklamama i prikazima. Dokumentacija o programu Radija Zagreb iz zadanoga razdoblja više ne postoji. Istraživanje sam provela temeljem tjednih najava programa iz periodike (novine i časopisi), uz prateće komentare i tekstove kojima se publika priprema za slušanje pojedinih djela (iz kojih je najčešće nemoguće rekonstruirati izdavača emitiranih komercijalnih ploča), kao i skromne literature. Informacije o gramofonskim pločama koje su se koristile u programu nose i zbirke malobrojnih preostalih ploča pohranjenih u arhivima u Zagrebu i Osijeku, a koje su 50-ih godina 20. stoljeća trajno izlučene iz radijskih fonoteka.

U okviru znanstvenoga projekta *Diskografska industrija u Hrvatskoj od 1927. do kraja*

1950-ih (DISKOGRF) cilj mi je ovim člankom predstaviti rezultate istraživanja uloge klasične glazbe s gramofonskih ploča na 78 o/min u programu Radija Zagreb, koji je s radom započeo 1926. godine.

U skladu s temom projekta nastojala sam opisati zastupljenost proizvoda zagrebačkih tvornica Edison Bell Penkala, Elektroton i Jugoton, koje su susljedno djelovale proizvodeći zvučne snimke za državne zajednice na području bivše Jugoslavije, kao i za izvoz. Uz njih, iz dostupnih sam informacija izdvojila i gramofonske ploče klasične glazbe inozemnih proizvođača, kao i izravno urezane radijske ploče koje su se emitirale u programu. Podatke o pločama proizvedenim u trima zagrebačkim tvornicama sadrži mrežna diskografija projekta DISKOGRF. Podatke o izravno urezanim pločama iz produkcije Radija Zagreb suradnice projekta prikupile su u arhivima u kojima su pohranjene. Rezultate istraživanja predstavila sam kvantitativnim i kvalitativnim analizama tjednih rasporeda u korelaciji s promjenama kulturnih politika koje su diktirale

izmjene vrsta medijskih sustava tijekom zadnoga razdoblja: od komercijalnoga tipa (1926-1939) i tipa javne službe (1939-1941) do državno-partijskoga tipa (1941-1945. i 1945-1954).

Ključne riječi: Radio Zagreb – glazbeni program; klasična glazba s ploča na 78 o/min; glazba i politika 1927-1954

Keywords: Radio Zagreb – music program; classical music on 78 rpm records; music and politics 1927–1954

Novi mediji za nove građane: gramofon i radio

Uz velike političke promjene potaknute ishodom Prvoga svjetskog rata (nova teritorijalna podjela Europe, raspad Austro-Ugarskog i Osmanskog Carstva, stvaranje novih država) koje su rezultirale i drugim velikim sukobom, dogodile su se značajne promjene strukture stanovništva u migracijama među novim državnim tvorevinama, kao i sa sela u grad.

Broj stanovnika Zagreba od početka stoljeća do 1931. povećao se za 32 %. Najviše stanovnika pristizalo je iz ruralnih krajeva Savske Banovine, ostatka Jugoslavije i inozemstva. Broj zaposlenika u industriji i obrtima u istom je razdoblju narastao za više od 38 %, trgovaca za preko 13 %, a javnih službenika za preko 15 %. Broj poljoprivrednika polako je opadao.¹ Zanimanje za koncertne i kazališne priredbe klasičnih djela domaćeg i stranog repertoara širilo se među intelektualnom, činovničkom i dobrostojećom glazbeno obrazovanom publikom. Gramofoni su tada zbog visoke cijene postali sredstvom prestiža građanskih salona.²

Na ovome mjestu treba spomenuti da su prve snimke klasične glazbe u Hrvatskoj učinjene u sklopu terenskih snimanja koja su za Gramophone Company 1902, 1907-1910. i 1912. u Zagrebu proveli Max i Franz Hampe,³ a iscrpnu diskografiju Gramophone Company izradio je Alan Kelly. Snimljeni su operni umjetnici iz Zagreba i Osijeka u izvedbi odlomaka iz opera i opereta. U katalogu za Hrvatsku iz 1914. bilo je navedeno 398 dvostranih ploča. Na repertoaru su bili mnogi hrvatski skladatelji: Srećko Albini, Gjuro Eisenhuth, Josip Hatze, Bogomir Kačerovski, Vjekoslav Klaić, Gjuro Prejac, Vjekoslav Rosenberg-Ružić, Franjo Serafin Vilhar, Ivan Zajc i dr.⁴

¹ Vidi: Gradski statistički ured: *Mali statistički priručnik grada Zagreba*, III. godište, Zagreb: Gradsko poglavarstvo u Zagrebu, 1934.

² Tih je godina cijena gramofona bila između 1000 i 4500 dinara, a mogli su se kupiti za gotovinu ili na otplatu. Gramofonske ploče prodavale su se po cijeni od 9 do 45 dinara, također uz mogućnost obročnoga plaćanja, a trošak su stvarale i igle, zvučnice i ostali brzopropadajući dijelovi stroja. (*Cjenik Edison Bell Penkala strojeva*, Državni arhiv u Zagrebu, Fond Odvjetničkog ureda Dečak, HR-DAZG-93). Prosječnoj je zagrebačkoj obitelji s dvoje djece godine 1931. od mjesečne plaće visine oko 8500 dinara navedene u Statističkom priručniku nakon plaćanja hrane, odjeće, stanarine, grijanja i struje za »razne« troškove preostajalo oko 20 % dohotka (otprilike 180 dinara). Vidi Gradski statistički ured: *Mali statistički priručnik grada Zagreba*, 1934.

³ Geoffrey JONES: *The Gramophone Company. An Anglo-American Multinational, 1898-1931*, *The Business History Review*, 59 (1985) 1, 76-100, <<https://doi.org/10.2307/3114856>> (pristupljeno 28. 12. 2024).

⁴ ***: *Glavni spisak hrvatskih gramofonskih ploča*, Budimpešta: »Srpska tiskara« Jovana Krnjca, 1914.

Izbor repertoara za gramofonske ploče bio je uvjetovan dvjema osnovnim tehničkim odrednicama: trajanjem skladbe (ploče na 78 o/min mogu primiti manje od četiri minute snimljenoga sadržaja na svakoj od dvije strane) i kvalitetom uređaja za snimanje. Tek je 1925. godine u inozemne tonske studije uveden električni mikrofon, a u Hrvatsku od 1927. godine, početkom rada tvornice Edison Bell Penkala d. d. (EBP).

Zastupljenost klasične glazbe u produkciji zagrebačkih tvornica gramofonskih ploča (EBP, Elektroton, Jugoton) može se iščitati iz otvoreno dostupne e-diskografije projekta DISKOGRAF,⁵ koja nudi pretraživanje prema različitim kriterijima, među ostalim i prema glazbenom žanru.⁶ U kategoriju klasične glazbe uvršteni su ulomci iz opera i opereta (arije, dueti, instrumentalni ulomci, preradbe), orkestralna glazba – izvorne skladbe za orkestar, orkestralna glazba za vojne sastave (vojna glazba), glazba za pojedine instrumente (klavir, violina i dr.), komorna glazba, solopjesme i zborovi. Produkcija se analizirala i valorizirala u zasebnom poglavlju knjige *Rana domaća diskografska industrija: Edison Bell Penkala, Elektroton i Jugoton*.⁷ Ovdje donosim samo kratku statistiku: u ukupnoj produkciji triju zagrebačkih tvornica gramofonskih ploča oko 10 % snimki odnosi se na klasičnu glazbu u navedenim kategorijama. Srodni su i postotci kada se promotri svaka od triju tvrtki zasebno. Prema prikupljenim podacima, EBP je otisnuo 1536 gramofonskih ploča s više nego dvostrukim brojem snimki, dakle više od 3000 snimki, među kojima oko 8,5 % njih pripada klasičnoj glazbi. Uz objavu ploča s matrica preuzetih od Edison Bella, EBP je otpočeta u vlastitu produkciju snimki uključio i domaće umjetnike klasične glazbe. Elektroton je, pak, prema dostupnoj dokumentaciji, objavio 577 ploča na kojima oko 12 % snimki pripada kategoriji klasične glazbe. Do 1943. je godine proizvodio ploče s uvoznih matrica da bi potom snimio nevelik broj ploča u suradnji s Hrvatskim krugovalom tehnikom direktnog urezivanja uređajima koje je nabavio od tvrtke Philips.⁸ Jugotonova produkcija u razdoblju šelaka obuhvatila je 1036 ploča na kojima oko 8 % snimki čini klasična glazba.

⁵ Mrežna stranica projekta u otvorenom je pristupu na poveznici: <<https://www.ief.hr/istrazivanja/znanstveni-projekti/diskograf/>> (pristupljeno 28. 12. 2024).

⁶ Hrvatska e-diskografija, baza podataka <<https://www.ief.hr/istrazivanja/znanstveni-projekti/diskograf/hrvatska-e-diskografija/>> (pristupljeno 27. 12. 2024). Pretraživanje po kriteriju »klasična glazba«: <<https://repozitorij.dief.eu/a/?pr=l&msq=klasi%C4%8Dna&mrx%5B-%5D%5B150723%5D=a>> (pristupljeno 27. 12. 2024).

⁷ Željka RADOVINOVIĆ: Snimke klasične glazbe, u: Naila Ceribašić – Dora Dunatov – Jelka Vukobratović (ur.): *Rana domaća diskografska industrija: Edison Bell Penkala, Elektroton i Jugoton*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani – Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2025, 605-627.

⁸ Damir ŠIMUNOVIĆ – Nikolina BUJIĆ – Siniša FAJT: Tehnički razvoj javnoga radija u Hrvatskoj, *Godišnjak Akademije tehničkih znanosti Hrvatske*, (2019) 1, 369.

Radio Zagreb i mijene programskih politika

Radio Zagreb počeo je s radom 1926, tek nekoliko godina nakon pokretanja prvih komercijalnih radiostanica u Europi. Njegovo je osnivanje bila svojevrsna avantura skupine imućnih ljubitelja tehničkoga napretka okupljenih oko amaterskoga Radiokluba. Istovremeno, oni su bili i poslovni ljudi koji su u mogućnostima zarade koje je nudio novi medij za široki krug korisnika vidjeli potencijalnu priliku za bogaćenje.

U početcima, radijski prijemnici (tzv. detektori) nisu imali zvučnike – program se slušao preko slušalica – kako u privatnim domovima tako i u javnim prostorima poput, npr., kavane Corso u Gundulićevoj ulici. U časopisima se objavljuju reklame za radioprijemnike po cijenama od 3000 do 10 000 dinara – njihova je materijalna vrijednost bila tolika da su se osiguravali kod osiguravajućega društva.⁹ Jednostavniji uređaji bez zvučnika dijelili su se besplatno kako bi se privukao što veći broj radijskih pretplatnika.¹⁰ Razvojem serijske proizvodnje uređaja sa zvučnicima, uz sniženje cijena, tridesetih godina radio više nije bio samo predmet za užitak pojedinim znatiželjnicima nego je postao sveprisutan u javnom i obiteljskom životu.¹¹ Uz cijenu pretplate od 400 dinara godišnje broj pretplatnika u međuratnim je godinama postojano rastao: od 8916 iz 1930. već je 1933. iznosio 13 592. Polovica je pretplatnika bila iz Zagreba. Broj sati programa u tom je razdoblju bio sličan: 2678 sati 1930. godine i 2310 sati 1933. Godine 1930. oko 80 % programa bilo je u vlastitoj produkciji.¹²

U programima Radiostanice Zagreb, kao i svugdje u svijetu, od početaka je prevladavala glazba, koja se reproducirala najprije s industrijski proizvedenih gramofonskih ploča od šelaka.¹³ Napredak tehnologije ubrzo je omogućio izravne prijenose iz studija ili koncertnih dvorana, kazališta ili ugostiteljskih objekata i razmjenu programa s članicama koje su se udruživale u međunarodne radijske unije.¹⁴ S vremenom su u upotrebu ušle i gramofonske ploče na koje se direktno urezivala snimka u radijskoj produkciji (decelit-, acetat-, lak-ploče)¹⁵ da bi ih 40-ih godina 20. stoljeća zamijenila magnetofonska vrpca, a 50-ih i gramofonske ploče od vinila.

⁹ Reklama u: *Radio: ilustrovani tjednik za sva pitanja radiotonije*, 2 (1930) 1, 6.

¹⁰ Reklama u: *Radio Zagreb: ilustrovani tjednik za sva pitanja radiotelefona*, (1928) 32, 5.

¹¹ ***: *Radio – prijatelj obitelji, Sedam dana radio*, 1 (1931) 4, nepaginirano.

¹² Gradski statistički ured: *Mali statistički priručnik grada Zagreba*, 1934.

¹³ Ploče grubog ureza od šelaka, tzv. tvrde ploče, umnažale su se tvorničkim prešanjem s matrica.

¹⁴ International Broadcast Union bila je aktivna od 1925. Radio Zagreb bio je član od 1928. Susanne LOMMERS: *Europe – on Air: Interwar Projects for Radio Broadcasting*, [PhD Thesis 1 (Research TU/e/ Graduation TU/e), Industrial Engineering and Innovation Sciences], Technische Universiteit Eindhoven, 2012, 300, <<https://doi.org/10.6100/IR734076>> (pristupljeno 27. 12. 2024.).

¹⁵ Decelit je trgovački naziv za plastiku na bazi PVC-a koja se od 1935. proizvodila u njemačkoj tvornici celuloida. Gramofonske su se ploče od toga materijala koristile za izravno urezivanje dokumentarnih radijskih snimaka. Ponekad se ploče od decelita nazivaju i folijama, što odgovara samo rijetkim primjercima velike savitljivosti i smanjene tvrdoće.

Pokretanje Radija Zagreb dogodilo se istovremeno s pokretanjem domaće proizvodnje gramofonskih ploča dioničkoga društva EBP 1926. godine. Ploče s gramofona, kao i u programu Radija Zagreb u vrijeme kada gramofoni i radioaparati zbog visoke cijene još nisu bili dostupni široj populaciji, slušale su se u javnim i privatnim prostorima uz okupljanje na način salonskih koncerata.¹⁶ Radijska i gramofonska industrija nisu bile konkurencija, nego su se razvijale nalazeći zajedničke interese.

U periodu od godina osnivanja Radija Zagreb i tvornice ploča EBP (1926-1927) do 1954. – završne godine obuhvaćene studijom – prepoznaju se četiri razdoblja značajna za promjene programske politike Radija koja ću pratiti u tekstu: od komercijalnoga tipa (1926-1939) i tipa javne službe (1939-1941) do državno-partijskoga tipa (1941-1945. i 1945-1954).¹⁷

1. Početak u kontroliranim granicama: 1926-1939

Na području Europe nakon Prvoga svjetskog rata, na mjestu dotadašnjih velikih carstava (Austro-Ugarskog i Osmanlijskog), nastale su brojne nove države. Jedna od njih bila je i Država Slovenaca, Hrvata i Srba (SHS) na njihovu cjelokupnom etnografskom području uključujući Srbiju i Crnu Goru. Pregovori oko osnivanja zajedničke države 29. listopada 1918. završili su proglašenjem Kraljevstva SHS (od 1921. Kraljevine SHS). Vlast je bila centralizirana, u rukama kralja i vlade sa središtem u Beogradu. U siječnju 1929. država se Kraljevim manifestom preimenovala u Kraljevinu Jugoslaviju, ukinuo se parlamentarni sustav i uvela kraljeva diktatura, koju je prvih godina branila policija primjenjujući razne oblike represije i brutalnosti.¹⁸

Usred takvih je političkih previranja i prijetnji s radom počeo Radio Zagreb temeljem »Ugovora o instalaciji i eksploataciji jedne radiofonske stanice Brodcastinga u Zagrebu ili okolici« s Ministarstvom pošta i telegrafa Kraljevine SHS sa središtem u Beogradu. Program je trebao služiti »za saopštavanje radiofonskih vesti namenjenih opštoj publikaciji: dnevne vesti, meteorološki izveštaji, berzanski kursovi, muzika svake vrste i sve vesti kojima se širi nauka i umetnost, pa razonoda« (Član. 1). U Članku 5 navodi se da potpisnici »moraju davati vesti i koncerte

Tzv. acetat- odnosno lak-ploče sastoje se od metalne jezgre (najčešće aluminijske) presvučene lakom. Lak se ne sastoji iz acetilceluloze, što bi bilo očekivano, nego iz etilceluloze i nitroceluloze s dodatkom omekšivača. I te su ploče služile izravnom urezivanju i kao takve su se do uvođenja magnetofona koristile na radiju i među amaterima. O tome vidi u: Nadine BRETZ: *Zur Restaurierung und Archivierung des Decelithplatten-Bestandes der Multimedialen Sammlungen (Universalmuseum Joanneum)*, završni rad, Technische Museum Munchen, 2013, <https://mediatum.ub.tum.de/doc/1597588/oq2w6kvsl-ce6180l4f1tuvjk.Bretz_2013_Bachelorarbeit_korrigiert.pdf> (pristupljeno 27. 12. 2024).

¹⁶ Marijana KOKANOVIĆ MARKOVIĆ: *The Social Role of the Salon Music in the Life and the Value System of the Serbian Citizens in the 19 Century*, Beograd: Muzikološki institut SANU, 2014.

¹⁷ Prema: Miroljub RADOJKOVIĆ: *Savremeni informaciono-komunikacioni sistemi*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1984, 130.

¹⁸ Mario JAREB: Pregled političkih zbivanja 1918-1945, u: Suzana Leček (ur.): *Prijelomna vremena. Hrvatske zemlje nakon 1918.*, Zagreb: Matica hrvatska, 2022, 23-46.

dnevno najmanje po 90 minuta«. U slučaju emitiranja protuzakonitih sadržaja (»druge vesti sem onih predviđenih ovim ugovorom«), osobito u slučaju kršenja Zakona o štampi, Ministarstvo je priprijetilo da će »bez ikakve sudske presude instalaciju stanice odmah onesposobiti i aparate oduzeti bez davanja ikome ikakve naknade« (Član. 8).¹⁹

U skladu s uređivačkom politikom iskazanom u listu *Radio glasnik*²⁰ pretežan dio programa koji je trajao dva do dva i pol sata u većenjim satima popunjavao se vedrom glazbom te opernim i koncertnim priredbama. Na taj se način umanjivao politički rizik, a isticao bogat i atraktivan zagrebački glazbeni život kozmopolit-skoga karaktera, što je olakšalo stanici uključivanje u međunarodnu programsku razmjenu. Tadašnji glavni urednik programa Ivo Stern u izvještaju o radu prve godine emitiranja za list *Radio vjesnik* posebno je naglasio »da se u programu klonio svake političke nastranosti kako ne bi ošteti rad stanice«. U pogledu glazbenoga repertoara na radiju ovako opisuje poslanje novoosnovane radiostanice Radio Zagreb, kojom se potiče slušanje klasične glazbe: »[...] obogatiti našu sredinu reprodukcijom vrsne glazbe i dobrih kompozicija [...] jer [...] dobra glazba ne smije ostati monopolom imućnih slojeva. Od početka smo primali prigovore protiv ozbiljne glazbe, ali sada ih je sve manje [...] kao da se uzgojni zadatak, koji smo namijenili našoj stanici počinje osjećati.« Koje je mjesto gramofonskih ploča u programu ranih godina radija opisuje se sljedećom rečenicom: »Iza vlastitih emisija [...] odigrali smo po primjer vanjskih stanica po koji put gramofonske ploče, da upoznamo slušatelje sa kojim umjetnikom koji u našoj stanici nikad ne će moći nastupiti.«²¹

Prema dostupnim najavama u službenim listovima Radija Zagreb klasična se glazba s ploča na radiju s povećanjem satnice emitiranja 30-ih emitirala oko podneva te nakon 22 sata. Prve se godine prenosilo samo ono što se zbivalo u studiju uključujući i glazbu s ploča koja se reproducirala putem fonografa smještenog ispred mikrofona.²² Glazbu je birao i pločama je rukovao spiker.²³ Studio je već od 1928. godine bio opremljen gramofonom s električnom zvučnicom (*pick up*), tako da su ploče bile osnovni izvor glazbenih emisija. U programu emisija s naslovima »Koncerat na pločama«, »Mješoviti program (ploče)« i sl.²⁴ koristile su se bez naknade, u reklamne svrhe. U skladu s prijedlogom za sklapanje ugovora između Radija Zagreb i EBP-a u najavama emisija koje su donosile novine i časopisi, kao i u najavi spikera iz studija trebao se istaknuti podatak o proizvođaču.²⁵

¹⁹ Ivko PUSTIŠEK: *Istorija zakonodavstva o radio-difuziji u Jugoslaviji: međunarodna regulativa i jugoslovensko zakonodavstvo*, Beograd: Savremena administracija, 1987, 129.

²⁰ ***: Radio Zagreb, *Radio glasnik*, 1 (1926) 5, nepaginirano.

²¹ Ivo STERN: Izvještaj o programatskom radu radio stanice, *Radio vjesnik*, 1 (1927) 36, 675.

²² Prema: Nikola VONČINA: Radio Zagreb 1926.-1941. Prilozi za povijest radija u Hrvatskoj, *Zbornik Trećeg programa Radio Zagreba*, (1986) 13, 9.

²³ ***: Uspomene iz gornjogradske radio-stanice, *Radio Zagreb*, 7 (1951) 8, 10.

²⁴ ***: Raspored radio stanica, *Radio Zagreb*, 1 (1928) 1, 6.

²⁵ ***: Zapisnik sjednice dioničara EBP 30. 10. 1926. godine, Državni arhiv u Zagrebu, Fond Odvjetničkog ureda Dečak, HR-DAZG-93.

U rasporedima programa tiskanim u službenim listovima radiostanice pod naslovom *Radio glasnik* i *Radio vjesnik*, koji su izlazili prvih godina emitiranja, nisu navedeni detaljniji podatci o glazbi s gramofonskih ploča. No, u njima su se objavljivale reklame sa sljedećim tekstom: »Gramofonske ploče koje čujete u radiju kupujte jedino u gramofonskom salonu prve jugoslavenske tvornice gramofona i ploča Edison-Bell-Penkala ltd. Zagreb, Ilica 5 (Oktogon): gramofoni i ploče na dugoročnu otplatu«. ²⁶ Stoga se može zaključiti da su emitirane ploče bile proizvodi EBP-a. Emisije s naslovom »Gramofonske ploče Edison Bell-Penkala« bile su redovito na programu 1927-1929. godine srijedom od 22 sata. Osim u tom terminu glazba s gramofonskih ploča redovito je popunjavala vrijeme ranojutarnjega početka programa.

Repertoar glazbe s gramofonskih ploča EBP-a prvih je godina bio ograničen tehničkim mogućnostima koje nisu podržavale snimanje većih ansambala. Najbrojniji su bili ulomci iz glazbeno-scenskih djela (opera i opereta), narodna glazba i šlageri. Trajanje snimki medijem je bilo ograničeno na maksimalno pet minuta, što je u razdoblju dok studio još nije nabavio dovoljan broj ploča dovodilo do čestoga ponavljanja izvedbe pojedinih naslova i propadanja materijala od kojega su načinjene te, posljedično, do smanjenja kvalitete zvuka.

Zanimljiva je najava programa za poslijepodnevnu emisiju »Gramof. ploče tt. Edison Bell-Penkala: Beethoven: IX. Simfonija« 15. prosinca 1926. ²⁷ Istraživanjem u okviru projekta DISKOGRAFIJ nismo pronašli navedeni naslov u izdanju EBP-a, te se očito radi o pogrešci.

Ostali su izvori glazbe bili zagrebački glazbenici koji su svakodnevno gostovali u studiju na Markovu trgu, kao i radijski ansambli (kvartet Rosbroj, Radioorkestar i dr.), ²⁸ izravni prijenosi glazbenih događaja iz Zagreba (koncerta i priredbi iz zagrebačkih kazališta, kina i ugostiteljskih objekata s kojima se počelo već krajem 1926), kao i prijenosi koje je Radio Zagreb preuzimao od drugih europskih radiostanica (od 1928. godine, kada je postao predstavnikom Kraljevine SHS u Međunarodnoj uniji za radiofoniju). ²⁹

Prvi je zaposleni »muzički referent« (glazbeni urednik) Radija Zagreb bio Pavao Markovac. ³⁰ S ciljem demokratizacije radija i realizacije njegove odgojne funkcije za šire slojeve naroda – prije svega radničku publiku, poticao je izvedbe

²⁶ Časopis *Radio vjesnik* objavljivao je reklame u svakome broju. Vidi npr. *Radio vjesnik*, 2 (1927) 1, 9.

²⁷ ***: Raspored Radiostanice Zagreb, *Radio vjesnik: službeni list radiostanice Zagreb*, 1 (1926) 13, 276.

²⁸ Usp. Tatjana ČUNKO: *Hrvatska glazba i Hrvatski radio*, Zagreb: Hrvatski radio Treći program, 2012, 13-15.

²⁹ Usp. ***: Glazbeni program HR-a, *Leksikon Hrvatske radiotelevizije*, 2. izd, Zagreb: Hrvatska radiotelevizija, 2016, 158.

³⁰ Nataša LEVERIĆ ŠPOLJARIĆ – Redakcija: Markovac, Pavao, *Hrvatski biografski leksikon, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2022, <<https://hbl.lzmk.hr/clanak/markovac-pavao>> (pristupljeno 27. 12. 2024).

klasične glazbe, osobito domaćih autora.³¹ Time je bio u sukobu s prevladavajućim modelom apolitiziranoga radija za slobodno vrijeme kojemu je težilo Ravnateljstvo radiostanice. »Oni su demokratizaciju glazbe vidjeli ipak prije u dostupnosti glazbe u domovima pretplatnika, a ne u ideologiziranoj prosvjetiteljskoj koncepciji.«³² Odgojnu je funkciju radija Markovac kao urednik ostvarivao predstavljajući znatnija djela klasičke i romantičke literature, ali i novije glazbe. Posebno je mjesto u programu dodjeljivao slavenskim autorima uvrstivši i niz djela hrvatskih skladatelja. Osim glazbom s gramofonskih ploča emisije je obogaćivao prijenosima iz zemlje i inozemstva pripremajući publiku tekstovima o glazbi u časopisu *Radio vjesnik*, kao i emisijama u obliku predavanja.³³ Godine 1928. Markovac je postao urednik u tvornici gramofonskih ploča EBP nastavljajući suradnju s radijem. Njegove su emisije bile ciklusi »Muzičke zagonetke – glazbeni primjeri s glazbenih ploča koje su slušatelji trebali prepoznati«, kao i »Muzički alfabet (Tumačenje temeljnih muzičkih pojmova)«.³⁴

Godine 1929. sve je naglašeniji problem male snage zagrebačkoga radijskog odašiljača, koji je političkim igrama od osnivanja stanice ostao zarobljen u području dometa od 140 km. Osnivanjem radiostanica Ljubljane (1928) i Beograda (1929), koje su odmah dobile jače odašiljače, Zagreb je izgubio mnoge pretplatnike, a time i veliki prihod. Unatoč tome, u nadi da će administracija uslišati molbe za dozvolu vlastitog ulaganja u povećanje snage odašiljača začeta je suradnja radiostanica Zagreba i novosnovanih radiostanica Ljubljane i Beograda redovitom besplatnom razmjenom programa.³⁵

Tvrtka EBP osnovala je podružnice u Beogradu i Skoplju i od godine njihova osnutka započela je suradnju s novim radiostanicama. U tim okolnostima zagrebački tjednik *Radio* godine 1930. donosi reklamu s tekstom:

»Vaši najmiliji umjetnici na gramofonskim pločama Edison Bell Penkala: Naša narodna pjesma, Moderna glazba: koje možete čuti prigodom emisija Radio stanice Zagreb: prodaja i uz dugoročno mjesečno otplaćivanje. Zahtijevajte naše besplatne kataloge i cjenike Edison Bell Penkala, Ltd. Zagreb, filijale: Beograd, Skopje. Zastupstva u svim većim mjestima države.«³⁶

Od listopada 1931. pojavljuje se novi »službeni list radiostanice« pod imenom *Sedam dana radio* (urednik Miroslav Golik), koji donosi niz zanimljivih članaka o

³¹ Pavao MARKOVAC: O glazbenom radu Radiostanice u prvoj godini, *Radio vjesnik*, 2 (1927) 36, 689-690.

³² Nataša LEVERIĆ ŠPOLJARIĆ: Pavao Markovac – međuratni glazbeni prosvjetitelj (uz 80. godišnjicu smrti), *Arti musices*, 51 (2020) 2, 348.

³³ *Ibid.*, 349-350.

³⁴ *Ibid.*, 351.

³⁵ ***: Naše radiostanice, *Teater: polumjesečnik za kazališni i koncertni život*, 2 (1929) 1, 7-16.

³⁶ Reklama, *Radio: ilustrirani tjednik za sva pitanja radiofonije*, 2 (1930) 1, 6.

radiofoniji, kao i najdetalnije tjedne programe koji poimence nižu skladbe s gramofonskih ploča emitirane u emisijama. Radiostanica se s ekonomskom krizom nosila tako da je »u glazbenom dijelu programa velik dio minutaže popunjavala [je] glazba s gramofonskih ploča, koje su trgovci besplatno ustupali stanicima.«³⁷

Program je 1931. godine trajao oko sedam sati.³⁸ Uz vijesti, recepte, predavanja na različite teme iz popularne znanosti i teorije glazbe³⁹ glazbeni program kojim je ravnao urednik Miroslav Spiller (Špiler)⁴⁰ i dalje je bio glavni nositelj sadržaja. Još uvijek se temeljio na izvedbama uživo iz studija i prijenosima koncerata i opernih predstava iz zagrebačkih prostora i onih diljem Hrvatske, kao i inozemstva (Beč, Prag, Oslo itd.).

Glazba s gramofonskih ploča imala je ustaljene termine i publiku. Čini se da je Radio dobivao gramofonske ploče od zastupnika inozemnih tvrtki, koje je redovito navodio u tjeđnim programima u skladu s marketinškom praksom uvriježenom i u inozemstvu.⁴¹ Emisije s gramofonskih ploča najavljivale su se tako naslovima koji sadrže imena izdavača: »Columbia-koncert«,⁴² »Parlophone koncert«, »Polydor-Brunswick koncert«. Emitirale su se naizmjenice, redovito u 12.30, a nedjeljom u 11.30 i trajale su cijeli sat. U programu mjeseca listopada 1931. zagrebačka tvrtka EBP nije se spominjala, pa se čini da se marketinška suradnja s Radijom prekinula.

S gramofonskih ploča izvodila se zabavna glazba (šlageri, tango) na njemačkom jeziku (osam emisija), narodna glazba (»Jugoslavenska« i »Ruska« – četiri emisije) te klasična glazba (trinaest emisija). Emisije klasične glazbe s gramofon-

³⁷ N. VONČINA: Radio Zagreb 1926.-1941, 95.

³⁸ Analizu programa načinila sam prema najavama programa u razdoblju od 10. 1. do 23. 1. 1932, u: ***: Sedam dana programa, *Sedam dana radio*, 2 (1932) 1, 7-8; 2 (1932) 2, 23-24.

³⁹ Skladatelj Žiga Hirschler tijekom mjeseca studenog u večernjem terminu srijedom održao je, npr., niz predavanja o temama iz teorije glazbe s naslovom »O muzičkim formama«. Vidi rubriku Sedam dana programa, *Sedam dana radio*, studeni 1931.

⁴⁰ Miroslav Spiller, dirigent i skladatelj, 1931. godine postao je glazbeni urednik, dirigent radijskoga zbora i orkestra i klavirski pratitelj na Radiju Zagreb. Tu je dužnost obnašao sve do 1941, kada je otpušten zbog židovskoga podrijetla. Vidi: T. ČUNKO: *Hrvatska glazba i Hrvatski radio*, 17. Prezime se u literaturi navodi i kao Špiler i kao Petrović. Vidi i: ***: Špiler (Spiller), Miroslav, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/spiler-miroslav>> (pristupljeno 27. 12. 2024).

⁴¹ Tako su se i u programu Radija Beograd koristile gramofonske ploče stranih izdavača. O tome vidi: Marija MAGLOV: Aspekti interakcije između radija i diskografske industrije: primer His Master's Voice koncerata na programu Radio Beograda, *Muzikologija*, 1 (2022) 32 [tematski broj *Diskografija kao naučni izvor*], 83-108.

⁴² Trgovina Columbia u listu *Radio vjesnik* 1926. je objavljivala reklame za prodaju gramofona i ploča s tekstom: »[...] sve muzikalne piece koje čujete na radiu možete dobiti na Columbia gramofonskoj ploči kod glavnog zastupnika Rikard Kraus Zagreb. Bakačeva ul. 4« (vidi: ***: *Radio vjesnik*, 1 (1926) 2, 46). Osim u toj trgovini gramofonske ploče Columbia prodavale su se i u Gundulićevoj 5, a u to su vrijeme radile i trgovine Edison Bell Penkala (Ilica 5), Mavro Drucker (Ilica 39) i dr. O tome više u: Nada BEZIĆ: Diskografska topografija Zagreba, u: Naila Ceribašić – Dora Dunatov – Jelka Vukobratović (ur.): *Rana domaća diskografska industrija: Edison Bell Penkala, Elektroton i Jugoton*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani – Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2025, 304-317.

skih ploča nose naslove djela skladatelja čiju glazbu predstavljaju (npr. »Wagner«), imena zemalja podrijetla (»Ruska«, »Češka« i sl.) ili generičke nazive oblika i stila (»Instrumentalna i orkestralna glazba«, »Klasična komorna glazba«, »Pjesme i arije«) itd. Naslovi skladbi navedenih u programu s gramofonskih ploča njemačkih tvrtki najčešće su na njemačkom jeziku, no među njima se nalaze i pojedini naslovi na hrvatskom, što navodi na pomisao da je riječ o snimkama domaćih izvođača ili snimkama proizvedenim za domaće tržište.⁴³

U terminu od 17 do 17.30 najčešće je uživo u studiju nastupao Radioorkestar. Kao zamjena u više su navrata poslužile gramofonske ploče, u emisijama »Plesna glazba na gramofonskim pločama« (tri emisije), »Narodna glazba Paje Todorovića« (tri emisije), odnosno »Popodnevni koncert na gramofonskim pločama« bez rasporeda. Moguće je da se »Narodna glazba Paje Todorovića«, vjerojatno u sudjelovanju njegove »ciganske kapele«, izvodila s gramofonskih ploča tvrtke EBP, koja je objavila sedamdesetak snimki toga popularnog ansambla.⁴⁴

Na samome kraju večernjeg emitiranja, u danima kada nije bilo drugih sadržaja, s početkom u 22.40 izvodila se »Plesna glazba na gramofonskim pločama« (četiri emisije), kao i »Vedra glazba na gramofonskim pločama« (jedna emisija).

Glazba s gramofonskih ploča služila je i kao zvučna pozadina za reklamne poruke. O tome Nikola Vončina sažima tekst Nikole Batušića iz ranije spomenutih *Uspomena iz gornjogradske radio-stanice*:

»Prije muzičkog programa davane su redovito radio-obavijesti i reklame. Mnoge zagrebačke tvornice i trgovine reklamirale su svoje proizvode, robu i usluge i preko radija. Da bi se slušači privikli i na slušanje tog inače neinteresantnog dijela programa, reklame su davane uz pratnju glazbe s ploča, obično popularnih 'šlagera', a neko vrijeme su improvizirani i šaljivi razgovori pred mikrofonom između dvojice speakera.«⁴⁵

Uz sve navedene emisije i funkcije tijekom sedam sati, programa glazbe s gramofonskih ploča bilo je u prosjeku do tri sata dnevno. Izlučimo li omjere osnovnih vrsta glazbe s gramofonskih ploča, u navedenom je razdoblju najveća minutaža klasične glazbe (52 %), slijedi je popularna glazba (šlageri i plesna glazba), a zatim narodna glazba.

Tridesetih su godina gramofonske kompanije, osobito njemačke, strahovale da će se širenjem radija njihov profit od prodaje gramofona i gramofonskih ploča

⁴³ Npr. u emisiji »Parlophon: Pjesme i arije«: Schubertove pjesme *Na moru* i *Proljetni dan*, Verdi VI. Arija iz *Trubadura* itd.; u emisiji »Columbia: Virtuozi na klaviru i cellu«: Schumann: *Večernja pjesma*, Čajkovski: *Melodija*, Mendelssohn: *Pjesma bez riječi*; u emisiji »Parlophone: Instrumentalna i orkestralna glazba«: Dvorak-Kreisler: *Slavenski ples*, Beethoven: *Turski marš* itd.

⁴⁴ Hrvatska e-diskografija, baza podataka, <<https://repozitorij.dief.eu/>> (pristupljeno 27. 12. 2024).

⁴⁵ N. VONČINA: Radio Zagreb 1926.-1941, 108.

smanjiti. Vlasnici tvornica gramofonskih ploča zabranjivali su upotrebu ploča na radiju misleći da će time povećati njihovu prodaju.⁴⁶

Radiostanice su u odgovor na postupke gramofonskih kuća odmah po dostizanju potrebnoga stupnja tehnološkoga razvoja iskoristile mogućnost snimanja vlastitih priredbi i tako stvorile jedinstvene arhive gramofonskih ploča koje su se mogle reproducirati ograničeni broj puta, ali su se mogle presnimavati. Ta je praksa postala moguća i u Zagrebu, kada je u novi studio u Nikolićevoj ulici (danas Ulica Nikole Tesle), koji je radiostanica preuzela od tvornice EBP 1932. godine, »zagrebačko [je] predstavništvo nizozemske tvrtke Philips, radi demonstracije njihove tehnologije, mogućnosti i kvalitete, postavilo stroj za urezivanje zvuka na 'meke ploče' kako bi zainteresiralo Radio Zagreb za njegovu kupovinu.«⁴⁷ Do kupovine nije došlo, ali se uređaj i dalje koristio u nekoj vrsti najma. Nakon lakiranih aluminijskih ploča⁴⁸ koristile su se kvalitetnije francuske ploče Piral s manje šuma.⁴⁹ U članku »Kulturne zadaće gramofonske ploče u radiju« nepoznati autor piše: »Zagrebačka radiostanica započela je spremanjem jednog, iz početka možda skromnog arhiva dobrih ploča, te je dala pobudu i ostalim jugoslavenskim stanicama, da ju slijede u tom radu.«⁵⁰

Po završetku ekonomske krize nakon 1933. programska se koncepcija Radija Zagreb i dalje svodila na sličnu shemu koja se regulirala novim Pravilnikom o emisionim programima radio stanica ministra prosvjete. Prema navedenom pravilniku, glavna je zadaća radiostanica u Jugoslaviji bila prosvjećivanje i odgajanje s pomoću riječi i tona, kao i promicanje nacionalne ideje. Program je trebao zastupati sve znanosti i umjetnosti na pristupačan, shvatljiv i zanimljiv način kako bi ga razumjeli svi staleži naroda od seljaka do intelektualaca. Na prvome mjestu u programima trebala je biti glazba, i to

»nacionalna i slovenska, zatim ona strana muzika, koja će pravilno i zdravo razvijati muzički ukus. Vokalna muzika koja se izvodi u studijumima radio-stanica biće na državnom jeziku, a samo u opravdanim slučajevima činiće se od toga izuzeci. Pri prenosima muzike iz stranih država poklanjaje se pažnja prvenstveno prenosima muzike iz prijateljskih slovenskih država, a prvenstvo će imati muzika višeg stila: koncerti,

⁴⁶ ***: Gramofonski rat u Njemačkoj, *Sedam dana radio*, 1 (1931) 11, 176.

⁴⁷ D. ŠIMUNOVIĆ i dr.: Tehnički razvoj javnoga radija u Hrvatskoj, 368.

⁴⁸ Acetat-ploče.

⁴⁹ D. ŠIMUNOVIĆ – N. BUJIĆ – S. FAJT: Tehnički razvoj javnoga radija u Hrvatskoj, 369. Ploče Piral, odnosno Pyral, također acetatne, proizvodila je francuska tvornica La Soci     des Vernis Pyrolac, kasnije preimenovana u Pyral S.A.R.L. i, kona    , Pyral S.A. Koristile su se u francuskoj radiodifuziji. Vidi: George BROCK-NANNESTAD: The Lacquer Disc for Immediate Playback: Professional Recording and Home Recording from the 1920s to the 1950s, u: Simon Frith (ur.): *The Art of Record Production: An Introductory Reader for a New Academic Field*, Farnham: Ashgate, 2012, 22-24.

⁵⁰ ***: Kulturne zada     gramofonske plo     u radiju, *Sedam dana radio*, 1 (1931) 4, 57.

sonate, simfonijska, kamerna i operaska... U sastavljanju detaljnih programskih tačaka radio-stanice imaju autonomiju, u okviru gornjih propisa^{.51}

Vončina navodi analizu raspodjele programa prema vrstama iz Jugoslovenskog radio-kalendara za 1937. Glazba je, zastupljena s čak 60,05 %, znatno nadmašivala udio govornoga dijela – od toga klasična 19,88 %, laka i plesna glazba 16,03 %, narodna 6,53 %, a glazba s gramofonskih ploča koje sadržaj nije klasificiran 29 %.⁵² Kako dalje piše Vončina, u komunikaciji s publikom česte su se primjedbe odnosile na glazbeni program s ploča jer je prema podatku iz godišnjeg izvještaja za 1936. u fonoteci bilo samo 1975 ploča.⁵³ U programu trajanja devet i pol sati od 5. lipnja 1937, koji kao primjer navodi Vončina, s gramofonskih se ploča emitiralo tek sat i pol.⁵⁴

Sudeći po najavama programa koje su se objavljivale u časopisu *Radio Beograd*, emisije s gramofonskih ploča uz naznaku proizvođača Polydor, ali ponovno i EBP, nastavile su se 1933-1934. godine.⁵⁵ Uz instrumentalnu glazbu, prema naslovima emisija u terminima 11.30 i 12.30, u produkciji EBP-a emitirala se »Jugoslavenska narodna glazba«, »Plesna glazba«, »Laka orkestralna glazba« i dr.

Domaći su skladatelji u programu s gramofonskih ploča bili rijetki: 4. rujna 1937. koncert uživo u terminu od 20 sati zamijenio se emisijom »Koncerat na pločama«, koja se sastojala od dvaju dijelova: »I. Pjesme zagrebačkih kompozitora snimljene na pločama« i »II. Zagrebački pjevači snimljeni na pločama«. Iz najave nije moguće zaključiti je li riječ o tvornički proizvedenim nosačima zvuka ili o reprodukciji vlastitih radijskih snimki s acetatnih ploča.

Početne godine Radija Zagreb obilježila je stroga diktatura kralja iz Beograda i izvršnih službi njegove vlade, ponajprije Ministarstva pošta i telegrafa Kraljevine SHS. Privatni vlasnici Radiostanice Zagreb d. d. nastojali su proizvoditi program u skladu s odredbama Pravilnika o emisionim programima radio stanica balansirajući između zahtjeva sve brojnijih pretplatnika i državne kontrole. Izvan svakoga političkog konteksta nositeljica programa bila je glazba. Vrijeme emitiranja od početnih dva i pol sata do 1937. godine rastegnulo se na do devet i pol sati. Glazba je ispunjavala više od 60 % vremena: uživo iz studija, izravnim prijenosima iz zemlje i inozemstva i s gramofonskih ploča. Tragovi udjela gramofonskih ploča u programu iščitavaju se iz najava programa, koje su manje ili više detaljne. Tako je »crno na bijelom« iz najava programa u periodici potvrđeno tek da su ploče tvrtke EBP emitirane 1926, 1933. i 1934, a tvrtki Columbia, Parlophone i Polydor

⁵¹ Pravilnik o emisionim programima radio-stanica u Kraljevini Jugoslaviji (1933), *Prosvetni glasnik Ministarstva prosvete*, 49 (1933) 4, 357-358.

⁵² N. VONČINA: *Radio Zagreb 1926.-1941*, 132.

⁵³ *Ibid.*, 133.

⁵⁴ *Ibid.*, 136.

⁵⁵ Primjer: *Radio Beograd: nedjeljni ilustrirani časopis*, 5 (1933) i 6 (1934).

1933, 1934. i 1937. Te je godine moguće iščitati i da je udio glazbe s gramofonskih ploča u programu od sedam sati iznosio 15 %, od toga klasične glazbe 52 %.

2. Nova politička situacija 1939-1941. – Banovina Hrvatska – javni radio

U situaciji velikih previranja u Europi na pragu rata, 26. kolovoza 1939. potpisan je sporazum premijera Kraljevine Jugoslavije Dragiše Cvetkovića i čelnika vodeće hrvatske stranke HSS Vladka Mačeka. Njime je ustrojena zasebna teritorijalna jedinica unutar Kraljevine – Banovina Hrvatska – koja je imala široke samoupravne ovlasti, gotovo bliske statusu federalne jedinice. Ipak, kralj je imao pravo veta na svaku odluku Hrvatskoga sabora, koji se zapravo nijednom nije sastao. Banovina je upravljala svim državnim poslovima osim obranom, vanjskim poslovima, prometom, poštom i financijama. Kako je radiofonija pripadala Ministarstvu pošta u Beogradu, »dva tjedna prije početka Drugog svjetskog rata, 17. 8. 1939. oduzeta je koncesija društvima Radio A.D. Beograd i Radio D.D. Zagreb. Radiodifuzija je 1. svibnja 1940. nacionalizirana, sva oprema otkupljena, ali snaga zagrebačkog odašiljača još nije pojačana. Nakon sporazuma Cvetković-Maček, ali tek sredinom 1940. godine upravu radiostanice je preuzela skupina novih ljudi.⁵⁶ Dok je svijest o mogućnostima političke propagande i manipulacije masom s pomoću radija kao široko rasprostranjenoga medija rasla, nad zagrebačkom je stanicom »promicanje, evidenciju i nadzor nad radijom« izvršavao Pododsjek Ministarstva pošta za umjetnost, književnost i štampu Banovine Hrvatske. Briga o Radiju Zagreb dodijelila se i Stručnoj komisiji za kulturna pitanja, koja je djelovala u sklopu Odjela za prosvjetu Banske vlasti.⁵⁷

Za to vrijeme uhodani se program nastavio na uobičajeni način. Tjednik *Radio Zagreb: informativni tjednik zagrebačke Radio stanice* (urednik Ljudevit Šplait) nastavio je izlaziti. U programu je bilo više »vedre glazbe«, o kojoj u članku »Vedra glazba na zagrebačkoj radiostanici« piše autor skriven iza inicijala (j).⁵⁸ Uz nastupe usnih harmonikaša, Orkestra radiostanice koji svira potpurije i laku glazbu i dr. autor spominje da su slušatelji sami odredili da u »srijedu 1. veljače u početku večernje emisije bude na pločama nekoliko vrlo lijepih 'lakah' ploča Tosellia, Kalmana i Abrahama«. U nastavku najavljuje da u »subotu 4. veljače, u podne, sa ploča daje Zagrebačka radiostanica drugi čin Tijardovićeve operete 'Mala Floramy'«.⁵⁹

Sredinom lipnja 1940. promjena rukovodstva radiostanice obilježena je i početkom izlaženja novoga službenog glasila *Hrvatski ilustrirani list Radio Zagreb*:

⁵⁶ Cit. prema N. VONČINA: Radio Zagreb 1926.-1941, 153.

⁵⁷ Prema: *Ibid.*, 161.

⁵⁸ (j.): Vedra glazba na zagrebačkoj radiostanici, *Radio Zagreb*, 2 (1939) 5, 1-2.

⁵⁹ Operetu *Mala Floramy* 1931. je godine na osam šelak ploča objavila tvrtka EBP (nakl. br. LZ 1997-2007). Najava u članku: (j.): Vedra glazba na zagrebačkoj radiostanici.

službeni list radiostanice Zagreb (vlasnik, izdavač i odgovorni urednik Branimir Gršković). Planove za rad državne radiostanice u prvome broju lista u razgovoru s urednikom predstavio je potpredsjednik Hrvatske seljačke stranke (HSS) August Košutić. Najavljen je ispravak propusta načinjenih u proteklom razdoblju, ponajprije poticanje elektrifikacije zemlje kako bi se program Radija Zagreb mogao služiti i izvan gradova te povećanje snage odašiljača. Drugi je plan bio borba protiv propagande iz Beograda koja je nametala centraliziranu radiofonsku službu »jer da to tobože traže interesi državne zajednice«. Dalje izlaže:

»[...] radiofonija nije drugo nego tehnički instrumenat, u javnoj službi naroda, i [da] taj instrumenat može odgovarati svojoj svrsi i funkcionirati samo toliko, koliko on dolazi u sklad s kulturnim shvaćanjem i kulturnim potrebama onoga naroda i one zemlje, u kojima obavlja svoju funkciju. Nemoguće je zamisliti takovu organizaciju radiofonije, primjerice u Hrvatskoj, koja bi išla za tim, da joj konfiscira slobodu kulturnog djelovanja putem radiofonije.«⁶⁰

Vladimir Kovačić⁶¹ u članku »U početku našeg rada« kritizira privatni kapital koji je Radio Zagreb d. d., »prvu radio-stanicu u Jugoslaviji«, vodio temeljem osiguravanja privatne dobiti. Uz druge, poznate razloge (koje nije spomenuo, a tiču se politike) radiostanica je 1940. od dioničara preuzeta u istoj početnoj pogonskoj snazi i vrlo teškoj programnoj i tehničkoj situaciji. Dalje piše: »Radio-program nikako ne može i ne smije biti sastavljen u stilu individualističke koncepcije. Radio-program mora biti rezultanta želja sviju slojeva slušača.«⁶² S tim ciljem uputili su se apeli slušateljima da pomognu svojim savjetima i željama. Tehnička oprema stanice nakon toga se popravila te su se zaposlili novi spikeri i glazbenici u radijskim ansamblima. O zbirci gramofonskih ploča u posjedu Radija Zagreb piše:

»Nastojimo što prije obnoviti diskoteku naših gramofonskih ploča, postepeno izbaciti sve stare, škriptave i izlizane ploče, koje su kroz godine vrijeđale uši naših slušača. Nastojimo, što prije nabaviti iz inozemstva vlastitu aparaturu za snimanje dobrih gramofonskih ploča i tako na njima sačuvati ono najbolje od hrvatske pučke i umjetne glazbe, budući da su dosadašnje snimke domaćih kompozicija tehnički na veoma maloj razini i tako i pokraj naše najbolje volje nijesmo u mogućnosti dati za sada na pločama preko mikrofona (koji i te kako pojačava svaku pogriješku loše snimljene ploče) dobru reprodukciju naše hrvatske glazbe.«⁶³

⁶⁰ ***: Ovo narod radi sebi i za sebe: Podpredsjednik HSS; senator g. ing. August Košutić o organizaciji radiofonije u Hrvatskoj: gradnja kratkovalne stanice u Zagrebu i nuspostaja u Splitu, Dubrovniku, Sušaku i Osijeku, *Hrvatski ilustrirani list Radio Zagreb*, 1 (1940) 1, 5.

⁶¹ Vladimir Kovačić, hrvatski književnik (1907-1959) radio je u zagrebačkim dnevnim listovima i na radiju. Prema: ***: Kovačić, Vladimir, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/kovacic-vladimir>> (pristupljeno 27. 12. 2024).

⁶² Vladimir KOVAČIĆ: U početku našeg rada, *Hrvatski ilustrirani list Radio Zagreb*, 1 (1940) 1, 6.

⁶³ *Ibid.*, 6.

Hrvatski ilustrirani list Radio Zagreb (1940-1941, ur. Branimir Gršković) pun je reklama zagrebačkih proizvođača i trgovina. Na str. 18 prvoga broja našla se i reklama za gramofonsku tvrtku: »Elektroton: svjetski šlageri za ples i pjesmu, Ilica 5, Oktogon.«⁶⁴ Nije se ponavljala u sljedećim brojevima.

Analiza glazbenoga programa prema rasporedu 23-29. lipnja 1940. ukazuje na to da su gramofonske ploče i dalje bile veoma zastupljene u programu, koji je po novome trajao oko dvanaest sati u rasponu od 7 do 24 s dvjema kratkim pauzama. Naslovi gramofonskih ploča redovito su se najavljivali na hrvatskome jeziku, a izdavačke tvrtke nisu se navodile. Usporedbom s diskografijom projekta DISKO-GRAF, gramofonske ploče često nisu bile zagrebačke proizvodnje.

Mješovita glazba s gramofonskih ploča redovito se emitirala na samome početku programa od 7 sati u kombinaciji s vijestima, objavama i prognozom vremena. Domaći autori u to su doba dana uglavnom bili zastupljeni snimkama zagrebačkih tvrtki (EBP, Elektroton). Gramofonske ploče reproducirale su se i oko podneva (12.03-12.30) u emisijama pod sljedećim naslovima: »Operne fantazije«, »U prirodi«, »Iz Verdijevih opera«, »Laka glazba«, »Slavenske pjesme«, »Svadbena zvuci«, »Operni fragmenti« itd. te od 13.10 do 13.55. Jednom tjedno u tom se terminu emitirao »Program ploča po željama slušača«. Najčešće je to bila »lakša« klasična glazba (arije iz opera i opereta), kao i glazba iz tonfilmova. U ukupnome vremenu dnevnoga glazbenog programa, koji je trajao gotovo šest sati, ploče su nosile gotovo 45 % glazbe, od toga 30 minuta klasične i 120 minuta mješovitoga programa klasične glazbe i glazbe za ples. Šlageri i šansone s gramofonskih ploča svirale su se neredovito, u emisijama koje su trajale 30 minuta. Narodna glazba emitirala se u trajanju od 30-ak minuta iz studija.

Domaća je glazba u skladu s Pravilnikom u ovome razdoblju bila zastupljenija. U članku »Radio-Zagreb i domaća glazba u jutarnjim i podnevnim emisijama«, potpisanom »BM«, u dvanaestom broju *Hrvatskog ilustriranog lista Radio Zagreb* piše: »[...] osvrnemo li se sada na muzičke programe zagrebačke radio-stanice, s pravom možemo zahtijevati, da pretežan dio programa zauzima domaća hrvatska glazba.« Domaća glazba, piše dalje BM, može se izvoditi s gramofonskih ploča ili uživo. Međutim, iako radio raspolaže gotovo svim pločama hrvatskih skladatelja koje su objavljene u domaćim tvornicama, njihov je broj relativno malen, a kvaliteta snimki nedovoljna, »pa već nova ploča zvuči kao istrošena i izazivlje opravdane proteste slušača«. Inozemne ploče koje sadrže domaću glazbu malobrojne su, pa je razumljivo da u jutarnjim i podnevnim emisijama sastavljenima samo od glazbe s gramofonskih ploča ima tako malo domaće glazbe. Autor obavještava čitatelje o tome da je naručena »kompletna aparatura za snimanje folio-ploča«,⁶⁵ a čim ona stigne, moći će se vlastitim snimkama ispuniti praznina domaćega repertoara.⁶⁶

⁶⁴ Tvrtka Elektroton u Zagrebu je djelovala od 1938. do 1947. godine proizvedeći i prodajući uglavnom gramofonske ploče stranih licencija, najčešće popularne glazbe.

⁶⁵ Decelit-ploče.

⁶⁶ Vidi: BM: Radio-Zagreb i domaća glazba u jutarnjim i podnevnim emisijama, *Hrvatski ilustrirani list Radio Zagreb*, 1 (1940) 12, 7.

Zanimljivo je sljedeće: iako je najava objavljena u dvanaestom broju tjednika, već je u rasporedu za 26. kolovoza 1940. od 13.05 do 13.55 (br. 11) najavljena emisija »Koncerat na pločama« s djelima hrvatskih autora (Gotovac, Grgošević, Papan-dopulo), koja, prema saznanjima s kraja projekta DISKOGRAPH, nisu snimljena za dotadašnje tvorničke edicije na gramofonskim pločama od šelaka. Moguće je da je u tom slučaju već bila riječ o snimkama na radijski snimljenim decelitnim pločama.⁶⁷ Podsjetimo, radiostanica je 1932. godine od tvrtke Philips dobila aparaturu za snimanje i izravno urezivanje ploča.⁶⁸

U drugome razdoblju Radio Zagreb je promijenio status (nacionaliziran je) i postao javna institucija. Glazbeni je program nosio 50 % programa koji je sada trajao dvanaest sati. Planirala se nabava uređaja za studijsko snimanje i početak provedbe projekta snimanja domaće glazbe.

3. Drugi svjetski rat (1941-1945) – Nezavisna Država Hrvatska – politizirani radio

Rat je 1941. stigao na granice Kraljevine Jugoslavije. Iako je vlada potpisala pakt o nenapadanju s Njemačkom i Italijom (tzv. Trojni pakt) koji je potvrdila nova vlada na čelu s hrvatskim predstavnikom Vladkom Mačekom, njemačke su snage 6. travnja napale Jugoslaviju, koja je formalno kapitulirala 17. travnja. Radio Zagreb u prevratnim je danima već od 27. ožujka bio pod nadzorom srpskih vojnih vlasti i nije emitirao emisije, nego samo glazbu s ploča i znakove za uzbunu.⁶⁹

U Zagrebu je 10. travnja proglašena Nezavisna Država Hrvatska. Radio Zagreb odlukom Ministarskoga vijeća NDH-a u najkraćem je roku stavljen pod nadležnost Državnoga tajništva za prosvjećivanje, a službeni naziv postao mu je Državna radiopostaja Zagreb. Siječnja 1942. »zakonskom odredbom vlade NDH osnovan je Državni zavod za krugovalnu službu *Hrvatski krugoval*, kao samostalno državno poduzeće pod izravnim nadzorom Državnom izvještajnog i promičbe-nog ureda kod predsjedništva vlade«.⁷⁰

Umjesto programskog obrasca nepolitiziranoga radija za razonodu u slobodno vrijeme razmjerno malobrojnog imućnijeg stanovništva, kakav je godinama provodio jedan od osnivača na funkciji međuratnog upravitelja dr. Ivo Stern,⁷¹

⁶⁷ Vidi: ***: Tjedni program Zagrebačke radiostanice od 25. 8. do 31. 8. 1940., *Hrvatski ilustrirani list Radio Zagreb*, 1 (1940) 11, 15.

⁶⁸ ***: Radio – prijatelj obitelji, *Sedam dana radio*, 1 (1931) 4, nepaginirano.

⁶⁹ O tome: Jure PRPIĆ: Radio u ustaškoj borbi, *Hrvatski radio list*, 1 (1941) 5, 11.

⁷⁰ ***: Zakonska odredba o osnutku državnog zavoda za krugovalnu službu »Hrvatski krugoval« u Zagrebu, u: Adam Mataić (ur.): *Nezavisna država Hrvatska. Zakoni: zakonske odredbe, naredbe i dr. proglašene od 1. siječnja do 26. siječnja 1942.*, knj. XI. (svezak 101-110), 208, <https://www.sistory.si/cdn/publikacije/37001-38000/37518/zakoni_odredbe_knjiga_XI.pdf> (pristupljeno 28. 12. 2024).

⁷¹ »Glazba mora da bude za svakog. I napose za one koji ne mogu da sjede u prvim redovima koncertnih dvorana. To je jedan od najbitnijih razloga da smo se uopće primili posla. Hoćemo da une-

novi glavni urednik Radija Zagreb, Radovan Latković, u članku »Državna radio postaja Zagreb u službi Ustaške Hrvatske« istaknuo je kako će ona postati sredstvo najснаžnije propagande. Dalje piše da radio mora nužno postati dostupan svima kako bi se cijeli narod »ujedinio u osjećaju nacionalnog ponosa, jasnoj svijesti svojih narodnih ciljeva i osjećaju vjernosti Poglavniku«. On najavljuje nabavu »pučkih radioaparata« i zvučnika »koji će se postaviti u svim mjestima, tako da ustaška riječ sa zagrebačkih mikrofona odjekuje diljem cijele Hrvatske«. ⁷² Snaga odašiljača Radija Zagreb s 0,7 kW u travnju 1941. pojačala se na 10 kW u veljači 1942, što je u ono doba bila iznadprosječna snaga. ⁷³

Radijski program u ratno je vrijeme bio dužega trajanja – započinjao je već ujutro u 6.30 koračnicama i lakim melodijama s gramofonskih ploča i trajao je sve do 23. Između svakodnevnih emisija tjelovježbe i podnevnih zvona nije se emitiralo. Unatoč promjenama među sudionicima u programu uzrokovanim politikom prema nehrvatskim narodima i nadalje su nastupali mnogi prijeratni izvođači i radijski ansambli. U skladu s ratnopropagandnom ulogom radija često su se mogle čuti vojne limene glazbe, a više je vremena pripalo nacionalnom folkloru, osobito tamburaškoj i narodnoj glazbi iz novopripojenih krajeva Bosne. Ipak je prevladavala klasična glazba, osobito hrvatskih autora iz doba ilirizma, kao i pripadnika međuratnoga »nacionalnog smjera« (Krešimir Baranović, Blagoje Bersa, Vatroslav Lisinski, Zlatko Grgošević, Jakov Gotovac, Krsto Odak, Vinko Žganec i dr.) te Ivana Zajca.

U skladu s antisemitističkom politikom nove vlasti dugogodišnji urednik glazbenoga programa Miroslav Špiler bio je otpušten, a s rasporeda su se trebala ukloniti djela srpskih i židovskih skladatelja i izvođača. ⁷⁴ Na čelo glazbenog odjela u svibnju 1941. postavljen je dotadašnji hornist u radijskom orkestru Dragan Gürtl.

Glazba s gramofonskih ploča ukupno je bila na programu do tri sata dnevno (18,5 % vremena). Praksa detaljnoga navođenja podataka o skladbama i izdavačima prorijedila se, a podrobno su se opisivali tek tzv. koncerti »po željama slu-

semo radosti i zadovoljstva u sve domove. Hoćemo da ne sluša Beethovena, Mozarta, Schumann, Mahlera i sve druge samo maleni odabrani krug, materijalno dobro fundiranih, nego baš oni koji osim svojih duševnih užitaka ionako ne imaju druge. Naša je akcija u prvom redu namijenjena najširim i neimućim slojevima grada i njegovog okoliša. Beethovena imaju pravo slušati ne samo oni koji po salonima drijemaju nego i oni koji samotno žive po kojekakvim tavanima pa i u podrumima grada. Njihovom srcu bit će glazba možda i bliža. Mi ćemo da dajemo i najlaglju glazbu koja služi zabavi [...]«. Tako je pisao gospodin Štern u travnju 1926. godine uoči početka emitiranja prvih radijskih emisija. Vidi: Vojo ŠILJAK: I oni koji nisu dobro fundirani imaju pravo slušati Beethovena, Mozarta, Mahlera, *Večernji list*, (20. 3. 2018), <<https://www.vecernji.hr/zagreb/zagrebacke-price-i-oni-koji-nisu-dobro-fundirani-imaju-pravo-slusati-1233814>> (pristupljeno 27. 12. 2024).

⁷² Radovan LATKOVIĆ: Državna radio postaja Zagreb u službi Ustaške Hrvatske, *Hrvatski radio list*, 1 (1941) 1, 5.

⁷³ Dubravko JELČIĆ: Kulturni život u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, *Časopis za suvremenu povijest*, 27 (1995) 3, 521-526, <<https://hrcaak.srce.hr/213635>> (pristupljeno 27. 12. 2024).

⁷⁴ Usp. ***: Krugovalna služba u Nezavisnoj državi Hrvatskoj, u: *Spomen knjiga prve obljetnice NDH 10. IV.1941.-10.IV.1942. Državna radio postaja Zagreb u službi Ustaške Hrvatske*, Zagreb: Državni izvještajni i promičbeni ured, 1942, 44-46.

šača« gotovo jednosatnoga trajanja. Sadržavali su laganu klasičnu i popularnu glazbu. Prema dostupnim podatcima, slušateljima su omiljeni skladatelji bili oni iz klasičkog i romantičkog razdoblja (Haydn, Mozart, Schubert i dr.), no tražili su i djela ruskoga romantičara Čajkovskog i suvremenog autora Stravinskog. Osim u ranim jutarnjim satima zabavna glazba s gramofonskih ploča najčešće se slušala oko 13 i 18 sati, a rijetko se tematski najavljivala u tiskanom programu. U nedostatku drugih sadržaja navečer su se slušale emisije »Iz opera Richarda Wagnera«, »Simfonijski koncert«, »Pjesme i plesna glazba s gramofonskih ploča«. ⁷⁵

Do travnja 1942, zahvaljujući suradnji s njemačkom mrežom Reichsrundfunk i talijanskim EIAR-om, koji su svakodnevno emitirali kratki program za hrvatske iseljenike u Americi, zbirka gramofonskih ploča povećala se za oko 1500 novih naslova (pa je zagrebačka postaja tada raspolagala s oko 6000 ploča). ⁷⁶

Odsjek glazbenih izvedbi, kojemu je od jeseni 1942. na čelu bio skladatelj Zlatko Grgošević, bio je zadužen za promidžbu nacionalnoga duha. Hrvatske budnice i koračnice trebale su pridonositi svečanom raspoloženju nakon stvaranja neovisne države. Iz dvotjednoga rasporeda koji je redovito objavljivao službeni list radiostanice *Hrvatski krugoval*, međutim, ne može se odgonetnuti koje su se skladbe emitirale s tvornički proizvedenih ploča iz obogaćenoga fonda fonoteke, a koje su radijske studijske snimke na decelitnim pločama, odnosno izravni prijenosi studijskih izvedbi. Može se pretpostaviti da su se s tvorničkih ploča emitirale emisije skupnih naslova »Koncert po željama u korist Hrvatskih ranjenika« ili »Želje naših slušača«, kao i »Iz Mozartovih opera«, »Za svakog ponešto« i sl. Osim za one koje u naslovu imaju podatak poput »plesna glazba« ili »opera« ne može se sa sigurnošću utvrditi ni kojoj glazbenoj vrsti pripadaju. Godine 1944. radiostanica je dobila i prvi magnetofon. ⁷⁷

Kako bi pobudila zanimanje slušatelja i izvan glavnoga grada, a prije svega s ciljem širenja političke propagande na teritoriju NDH-a, uprava Radija Zagreb osnovala je područne krugovalne postaje u Dubrovniku (1941), Sarajevu i Banjoj Luci (1942) te Osijeku (1943). ⁷⁸ Područne postaje same su kreirale glazbeni program, dok se obavijesni program regulirao iz zagrebačkoga središta. Dio programa sastojao se od sadržaja standardnih gramofonskih ploča koje su se isprva prikupljale ili otkupljivale od slušatelja, a kasnije su se dobivale iz Državnoga zavoda za krugovalnu službu i posuđivale od arhiva Drausinger ⁷⁹ u Zagrebu. ⁸⁰

⁷⁵ Prema rasporedima Državne krugovalne postaje Zagreb u časopisu *Hrvatski krugoval: časopis za krugovalni život* u razdoblju od 1941. do 1945. godine.

⁷⁶ R. LATKOVIĆ: Državna radio postaja Zagreb u službi Ustaške Hrvatske.

⁷⁷ E.: Pozor! Snimamo na vrbcu!, *Hrvatski krugoval*, 4 (1944) 25, 11.

⁷⁸ N. VONČINA: *Dvanaest prevratnih godina: 1941.-1953.*, 32.

⁷⁹ Tvrtci toga naziva još nisam ušla u trag. Ime Roman Drausinger nalazi se na reklami za zastupstvo radijskoga uredaja Minerva u Petrinjskoj 28 a u Zagrebu. Vidi u: *Moderna tehnika: Popularni ilustrirani mjesečnik*, 1 (1934) 5, 27.

⁸⁰ Prema N. VONČINA: *Dvanaest prevratnih godina: 1941.-1953.*, 49.

Godine 1944. bila je popularna emisija »Skladbe po želji«. Slušatelji su mogli odabrati naslove s popisa objavljenog u *Hrvatskom krugovalu* 24/1944.⁸¹ Skladbe su bile svrstane u šest kategorija: Orkestralna glazba (18 naslova), Operna glazba (20), Operetna glazba (7), Dvopjevi (4), Predigre (3), Iz domaćih opereta (5), Valceri (6), Napjevi (15), Plesna glazba (50) i Narodna glazba (28) te su se reproducirale s gramofonskih ploča uz »dobrovoljni doprinos« koji se trebao doznačiti na račun radiostanice. Pri ispunjavanju želja inzistiralo se na navedenom popisu. U odgovoru slušateljici Hildegardi Jülk u sljedećem broju časopisa (25/1944) piše: »[...] ako je dotična skladba snimljena i na naše ploče, t.j. ako je napjev na hrvatskom jeziku, dajemo prvenstveno tu ploču.«⁸²

Radio Zagreb za vrijeme Drugoga svjetskog rata pod nazivom Državna kružna postaja Zagreb bio je u državnom vlasništvu i pod strogom administrativnom kontrolom kao instrument političke propagande. Glazba je zauzimala velik dio satnice od četrnaest sati, od toga 18,5 % s gramofonskih ploča. Emitirala se uživo iz studija, odnosno s izravno urezanih gramofonskih ploča iz radijske produkcije. Djela srpskih i ruskih skladatelja uklonjena su s programa. Gramofonske ploče u programu su prisutne oko 20 % vremena, i to originalne, tvornički proizvedene, kao i izravno urezane radijske snimke i zaštitne presnimke na decelitim pločama. Od 1944. ploče su se presnimavale i na magnetofonske vrpce.

4. Poratne godine 1945-1952.

Dva dana prije ulaska partizana u Zagreb, u koloni mnogih dužnosnika NDH-a bježali su i upravitelj Hrvatskoga krugovala Radovan Latković i njegovi suradnici. Sa sobom su kamionima odvezli dragocjeni magnetofon i mnogo druge opreme kako bi osnovali improviziranu radiostanicu u području pod engleskom upravom.⁸³

Žestoka borba oko zgrade radiostanice vodila se pet dana, no program se nije prekidao. Roman Galić u knjizi *Tehnički razvoj radija i televizije u Jugoslaviji* piše: »[...] tehničari koji se nisu borili puškama u ruci, čučeci i čuvajući glavu od metaka, mijenjali su gramofonske ploče [...]. Glazba s ploča se prekinula jedino da bi bilo proglašeno oslobođenje Zagreba.«⁸⁴ Radiostanica je ponovno dobila naziv Radio Zagreb i novoga ravnatelja Zdenka Ružića, sudionika narodnooslobodilačkoga pokreta (NOP) i aktivnoga člana Agitpropa.⁸⁵ Glazbeni sektor Kulturno-umjet-

⁸¹ ***: Sudjelujte u Skladbama po željama slušača, *Hrvatski krugoval*, 4 (1944) 24, 7.

⁸² ***: Odgovori slušačima izvedbe »Skladbe po želji«, *Hrvatski krugoval*, 4 (1944) 25, 6.

⁸³ N. VONČINA: *Dvanaest prevratnih godina: 1941.-1953.*, 76.

⁸⁴ *Ibid.*

⁸⁵ Agitprop je bio odjel za agitaciju i propagandu u poslijeratnim socijalističkim zemljama ustrojen prema sovjetskom uzoru. Kao službeni i legitimni provoditelj partijske ideologije izravno je utjecao na gotovo sva polja kreativnoga stvaralaštva. Stoga su kultura i umjetnost bile pod najizravnijim utje-

ničke komisije Agitpropa vodio je skladatelj Natko Devčić. On je bio zadužen za praćenje rada Udruženja kompozitora, Udruženja reproduktivnih umjetnika, Konzervatorija i muzičkih škola, Glazbenog zavoda, muzičke naklade i održavanje koncerata; pratio je repertoar radiostanica, kontrolirao glazbene kritike i održavao sastanke s urednicima kulturnih rubrika.⁸⁶

Na dužnost čelnika Muzičkog odjela Radija Zagreb vratio se predratni voditelj Miroslav Špiler. Uredništvo ozbiljne glazbe preuzeo je Ferdo Pomykalo, zabavne glazbe Zlatko Černjul, koji je postao dirigent tada osnovanog Zabavnog orkestra, a narodne glazbe Josip Stojanović. Krešimir Fribec vodio je Diskoteku (zbirku gramofonskih ploča), dok je Rudolf Fumić uređivao režijsku glazbu.⁸⁷ U izvještaju Agitpropa o radijskim programima iz 1948. godine zaključuje se sljedeće: »Radio-programi u staroj Jugoslaviji bili su pod isključivim utjecajem zapada. Tako da je govoreni dio programa bio ispunjen senzacionalnošću, trgovačkim oglasima, dok je muzički dio programa obilovao džez muzikom američkog tipa i kafanskom narodnom muzikom.«⁸⁸

Program je prvih mjeseci nove uprave bio poprilično improviziran, no još radikalnije politiziran nego pri uspostavi NDH-a 1941. godine. Ta karakteristika nije se odnosila samo na govorni nego i na glazbeni dio, kojim počinju dominirati ruski i općenito slavenski skladatelji te borbene i druge pjesme nastale u vrijeme narodnooslobodilačke borbe (NOB). Ivo Vuljević⁸⁹ u članku »Veliki je doprinos Radio Zagreba za razvoj naše muzičke kulture« opisuje stanje u Gramoteci, u kojoj je fond bio »ograničen fašističkom čistkom djela autora koje su stavili na indeks«.⁹⁰ Njihovu su rehabilitaciju u glazbenom programu srećom omogućili vlasnici privatnih zbirki u kojima su se sačuvala mnoga vrijedna djela dajući ih na upotrebu Radiju Zagreb. Jedina mogućnost snimanja bili su rezači mekanih folio-ploča (decelit-ploče), od kojih su se sačuvala dva komada.⁹¹ Na njih je odmah snimljen novi signal Radija Zagreb na temu pjesme »Druže Tito, ljubičice bijela« u izvedbi dua oboa te više partizanskih pjesama i koračnica u izvedbi kulturno-umjetničkih družina narodnooslobodilačke vojske (NOV).

Kakva treba biti umjetnost u narodnooslobodilačkoj borbi, na I. Kongresu kulturnih radnika Hrvatske u Topuskom 25-27. lipnja 1944. izlagao je novi/stari

cajem. Prema: Klara JAKELIĆ: Kratki pregled povijesti radija u NR Hrvatskoj 1945.-1952., *Jat*, 1 (2013) 1, 254, <<https://hrcak.srce.hr/113188>> (pristupljeno 28. 12. 2024).

⁸⁶ Tatjana ŠARIĆ: Djelovanje Agitpropa prema književnom radu i izdavaštvu u NRH, 1945-1952, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 42 (2010) 1, 391.

⁸⁷ N. VONČINA: *Dvanaest prevratnih godina: 1941.-1953*, 77-78.

⁸⁸ Organizaciona shema programskog odjela, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, HR-HDA-1220, 2-3, CK SKH, Agitprop 1945-1954, kutija 11 (6. Podaci o radu na području kulture).

⁸⁹ Ivo Vuljević bio je glazbeni urednik i redatelj na Hrvatskome krugovalu i kasnije Radiju Zagreb. Vrijedni djelatnik u kulturi, prvi ravnatelj Koncertne dvorane Vatroslav Lisinski u Zagrebu.

⁹⁰ Ivo VULJEVIĆ: Veliki je doprinos Radio Zagreba za razvoj naše muzičke kulture, *RTZ*, (20. 5. 1976) izvanredni broj, 21.

⁹¹ Vjerojatno Philips iz 1932. i drugi, kupljen 1944. godine.

voditelj Glazbenog odjela Radija Zagreb Miroslav Špiler, a govor je objavljen u prvome broju lista *Radio Zagreb*. Krenuo je od stajališta da glazba svih borbenih i revolucionarnih epoha, poput narodnooslobodilačke borbe, mora biti angažirana, čime se lomi uski okvir takozvane »čiste« umjetničke djelatnosti koja je sama sebi dovoljna, a glazbenik postaje i političar i pedagog.

»Od tri područja glazbe različitih propagandnih učinaka: apsolutne, programne i vokalne glazbe, najjasniji je i najodređeniji izražaj vokalne glazbe. Pjesme izrasle iz NOB pjeva cijeli narod, one nisu svojina neke izolirane društvene 'elite', kakva je imala glazbeni monopol u prošlim vremenima. Narodna glazba je tadašnjim stvarateljima po načelu *l'art pour l'art* bila tek objekt, podvrgavan raznim artističkim procedurama, banalno idealizirana i stilizirana.«⁹²

O zabavnoj glazbi Špiler dalje piše:

»Glazbu kao cjelinu smatralo se zabavom jedino u periodima društvene dekadanse i raspadanja. Ipak stvarno postoji jedna vrsta glazbe koju se može nazvati lakom, vedrom ili zabavnom [...] U narodnom plesu imamo unutar Narodnooslobodilačkog pokreta jedno dobro i zdravo sredstvo za zabavu. Narod treba očuvati od toga, da prigrli kakav posve bezvrijedni kič, kako se to dogodilo s jednim dijelom radnika u gradovima.«⁹³

Glazbeni umjetnici, kako dalje čitamo u Špilerovu izlaganju, trebaju pristupiti planskoj izgradnji istinskog i općega narodnoga glazbenog života. Pritom ne treba prekinuti sa svime što je stvoreno prije, nego sve što je otprije stvoreno kao pozitivno i vrijedno razvoja treba ući u suvremeni glazbeni život kako bi dobilo svoj smisao i opravdanje, uz nove klice i tendencije kojima je urodila oslobodilačka borba.

U listu *Radio Zagreb* 1946. godine Špiler piše o osnovnim zadacima Glazbenog odjela zagrebačke Radiostanice. Plan Glazbenog odjela Radio-stanice Zagreb I sastojao se od zadanih omjera: 60 % glazbenih naprama 40 % govornih emisija, od toga 40 % ozbiljne glazbe, 30 % narodne i 30 % lake glazbe. U okviru umjetničkih glazbenih emisija 33 % trebalo je biti »domaće« glazbe i još 33 % od ostalih slavenskih naroda, pri čemu nije jasno što se podrazumijevalo pod »domaće« – hrvatske ili glazbe naroda s područja Jugoslavije – te koji su u tome slučaju bili »ostali slavenski narodi«. U planu je bilo obogatiti repertoar narodne glazbe priredbama partizanskih i drugih narodnih pjesama i plesova, uvođenjem kraće tjeđne emisije narodne glazbe iz svih federalnih jedinica, emisije narodne glazbe ostalih slavenskih naroda i organizacijom priredaba narodne glazbe u koncertnoj dvorani, tvornicama i poduzećima. Laku glazbu planiralo se očistiti od neumjetničkih natruha, a repertoar se trebao obogatiti zdravom i naprednom, osobito sovjetskom, lakom glazbom te se nastojalo inicirati stvaranje dobre domaće lake glazbe. Usto se planiralo uvesti radiooperetu, radiokabaret i humorističke večeri.

⁹² Miroslav SPILLER: Umjetnost u NOB, *Radio Zagreb*, 1 (1945) 1, nepaginirano.

⁹³ *Ibid.*

Planirale su se aktivnosti za približavanje glazbenoga programa publici uvođenjem odgojne emisije za odrasle i omladinu, kao i javne priredbe simfonijskoga radioorkestra i radiozboru, uz veći broj uvoda, konferansa i tumačenja.

Poseban značaj u programu dobila je sovjetska glazba, koja je u doba NDH-a bila nepoželjna, kao i glazba ostalih slavenskih naroda. Emisije narodne glazbe aktivnošću volonterskih ansambala Narodna družina i notalnoga radijskog Tamburaškog zbora izvodile su probrane narodne pjesme i plesove u jednostavnim, ali stručno izvedenim priredbama. Stvaranje emisija lake glazbe za radni narod otežale su neprikladne zbirke gramofonskih ploča i nota koje su bile prepune »površnih, nezdravih, dekadentnih i u biti neumjetničkih tvorevina, dok je zdrave, napredne i sadržajne lake muzike, kakva jedino odgovara duhu naše nove stvarnosti, gotovo posve nedostajalo.«⁹⁴ Špiller zatim piše i da je najbolji uzor na području lake glazbe sovjetska glazba te vrste. Uz pružanje zabave laka glazba može djelovati i odgojno dodirujući na jedan lako shvatljiv i duhovit način aktualne probleme kao sredstvo konstruktivne kritike.

U programima radiostanice koje je objavljivao list *Radio Zagreb* 1946. nije navedeno koje su se emisije temeljile na glazbi s gramofonskih ploča. Pogotovo se ne može sa sigurnošću zaključiti koje su objavljene tvornički, a koje su snimljene u studiju radiostanice i nose naslov, npr., »Narodne pjesme izvođe solisti i orkestar Narodne družine (Zinka Ujčić i Dragica Koritić)«.⁹⁵ S većom se sigurnošću može zaključiti da su emisije naslova »Vedro i veselo« (laka glazba), »Nekoliko odlomaka Leharovih opereta«, »Revija melodije i ritma«, »Narodne pjesme« i sl. bile s gramofonskih ploča. Moguće je da su se i emisije klasične glazbe ispisanih pojedinih skladbi pod naslovima poput »Djela slavenskih kompozitora« ili »Baletna muzika« bez navedenih imena izvođača također emitirale s tvornički proizvedenih gramofonskih ploča. Ako je ta procjena točna, može se zaključiti da je udio glazbe u programu trajanja jedanaest sati bio oko 49 %, od toga programa s gramofonskih ploča oko 30 %. Unatoč tvrdnjama da će se količina »lake muzike« smanjiti, ona se emitirala s ploča oko dva sata dnevno, klasična glazba emitirala se oko sat i petnaest minuta, a narodna petnaest minuta. Iz studija se svakodnevno emitirao glazbeni program uživo u izvedbi radijskih ansambala ili solista.

Usprkos urednikovu napadu na zabavnu glazbu 21. listopada 1945. uvedena je emisija »Želje slušača«⁹⁶ u terminu nedjeljom od 18 do 19 sati po uzoru na isti tip programa iz doba Krugovala. Najavljeno je da »svaki slušač može jedino zaželiti izvedbu stanovite ploče, bez oznake kome je namijenjena«, i to besplatno. Većina slušatelja birala je vedre i zabavne melodije, no u sezoni 1947/48. izbor se sveo na popularnije ozbiljne skladbe.⁹⁷

⁹⁴ Miroslav SPILLER: Osnovni zadaci muzičkog odjela zagrebačke Radio –stanice, *Radio Zagreb*, 2 (1946) 10, 1-2.

⁹⁵ ***: Radio Zagreb 27. travanj, *Radio Zagreb*, 2 (1946) 8, 17.

⁹⁶ ***: Želje slušača, *Radio Zagreb*, 1 (1945) 3, 6.

⁹⁷ N. VONČINA: *Dvanaest prevratnih godina: 1941.-1953*, 82.

Od 1943. godine tvrtka Elektroton snimala je glazbu domaćih umjetnika u suradnji s Radijem Zagreb tehnikom direktnog urezivanja uređajima koje je Radio Zagreb dobio od tvrtke Philips.⁹⁸ Nakon rata Radio Zagreb sustavno je snimao djela domaćih i slavenskih skladatelja s pomoću popravljenih njemačkih ratnih magnetofona i jednoga polovnog studijskog AEG magnetofona. Nabavili su se i novi uređaji za snimanje na decelit-ploče. Rezultat je prva tri mjeseca 1948. bio 29 sati snimljene glazbe domaćih i slavenskih skladatelja.⁹⁹ Prema planu iznesenom u članku »Radio stanica snima djela domaćih kompozitora«, »kad snimanja budu završena kopirat će se snimke za ostale republikanske radio-stanice u zemlji, pa će tako muzički govor naših kompozitora i umjetnost domaćih reproduktivnih umjetnika postati opće narodno dobro«.¹⁰⁰

U sastav Radija Zagreb 1946. je godine ušla i Tvornica gramofonskih ploča Elektroton, čiju je imovinu 1947. naslijedila nova državna tvornica gramofonskih ploča Jugoton.¹⁰¹ Zapravo, Jugoton je formalnim osnivanjem dodijeljen u nadzor Glavnoj direkciji radioindustrije, odnosno Jugoslavenskoga radija kao administrativno-operativnoga rukovoditelja (AOR) sa sjedištem u Beogradu.¹⁰² Tvrtka je u svemu bila ovisna o AOR-u, svi su prihodi odlazili u državni budžet iz kojega su se podmirivali svi rashodi, pod kontrolom je bila sva poslovna dokumentacija, vođenje evidencije poslovanja i postavljanje direktora i ostalih službenika.¹⁰³ Takav je nadzor trajao do ukinuća AOR-a 1949. godine, a 1952. ovlasti vezane za radiodifuziju, pa time i Jugoton, preuzeo je Savjet za nauku i kulturu Vlade FNRJ-a. U Jugotonovoj je produkciji u doba osamostaljenja od upravljanja i resursa radijske industrije moguće zapaziti veću slobodu odabira repertoara s ciljem komercijalne isplativosti.¹⁰⁴

Tvornička produkcija na šelaku državne tvrtke Jugoton (od 1947. do kraja 50-ih godina) prema istraživanju projekta DISKOGRAPH sadrži 1036 naslova ploča, odnosno gotovo 1900 naslova snimki, a 8 % ih pripada kategoriji klasične glazbe. Prvih godina djelatnosti u skladu s poslijeratnom kulturnom politikom¹⁰⁵ Jugoton

⁹⁸ U filmu *Nova djela kompozitora Hrvatske* u režiji Melite Filipović iz 1949. prikazana je tehnika snimanja u dvorani *Istra* na istim uređajima koji su poslije Drugoga svjetskog rata ostali u posjedu Radija Zagreb. Film je pohranjen i digitaliziran u arhivu Hrvatske kinoteke u Zagrebu.

⁹⁹ N. VONČINA: *Dvanaest prevratnih godina: 1941.-1953*, 129-130.

¹⁰⁰ ***: Radio stanica snima djela domaćih kompozitora, *Radio Zagreb, Rijeka, Osijek i Dubrovnik*, (1948) 1, 7-8.

¹⁰¹ Ivo VULJEVIĆ: Veliki je doprinos Radio Zagreba za razvoj naše muzičke kulture, *RTZ*, (20. 5. 1976) izvanredni broj, 21.

¹⁰² Arhiv Jugoslavije, Beograd, Fond 8 Komiteta za radiodifuziju, fascikl 50: Jugoton, AJ-8-50.

¹⁰³ ***: Uredba o prijenosu državnih privrednih poduzeća iz nadležnosti jednog u nadležnost drugog državnog organa, *Službeni list Federativne Narodne Republike Jugoslavije*, 3 (1947) 110, 1-2.

¹⁰⁴ Dora DUNATOV: Radio i diskografska industrija, u: Naila Ceribašić – Dora Dunatov – Jelka Vukobratović (ur.): *Rana domaća diskografska industrija: Edison Bell Penkala, Elektroton i Jugoton*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani – Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2025, 169-186.

¹⁰⁵ Glazbenicima je zapovjedbano stvaranje masovnih kompozicija koje će »izražavati izgradnju socijalizma i borbu [...] naroda protiv neprijatelja iz tabora informbiroa«. Glazba je trebala pratiti pisa-

je snimao najviše zbarske glazbe (77 naslova): obrade narodnih melodija, partizanske i domoljubne pjesme, popularne zborove i orkestralne ulomke iz opera i opere, kao i glazbe za vojni orkestar.

Većina snimki Jugotona obrade su tradicijskih napjeva za zbor autora aktivnih u poslijeratno doba¹⁰⁶ (Ivan Brkanović, Emil Cossetto, Danilo Danev, Jakov Gotovac, Nikola Hercigonja i dr.). Snimljen je i niz partizanskih, rodoljubnih i revolucionarnih pjesama Oskara Danona, Natka Devčića, Karola Pahora i dr. Osim autora s područja Jugoslavije, dva su ruska skladatelja (Nikolaj Čerepnjin i Boris Mokrousov). Najviše je snimki Zbora Radija Zagreb pod ravnanjem Slavka Zlatića. Uz njega snimali su i zborovi KUD »Ivo Lola Ribar«, »Kolo« iz Šibenika pod ravnanjem Danila Daneva, Partizanski zbor primorskih Slovencev »Srečko Kosovel«, Vokalni ansambl Emila Cossetta, Klasični ansambl Doma JNA-a u Beogradu i dr.

U prvim godinama nakon Drugoga svjetskog rata Jugoton se nadovezao na uhodanu predratnu suradnju čeških gramofonskih tvrtki koju su započele zagrebačke tvornice, a kojih je djelatnost nastavio (EBP i Elektroton). U Pragu su za ploče snimljene skladbe jugoslavenskih autora.¹⁰⁷

Ploče nastale u suradnji Radija Zagreb i Jugotona sigurno su se koristile u programu Radija Zagreb, no za to nemamo potvrdu u programima iz dnevnoga tiska i časopisa.

Godine 1948. potpisan je Sporazum o suradnji radiodifuzija slavenskih zemalja (Poljske, Čehoslovačke i Bugarske). Suradnja se sastojala od razmjene radijskih materijala, radiodramskih djela, glazbenoga materijala, znanstvenih i informativnih tekstova i gramofonskih ploča.¹⁰⁸

U Zagrebu je 1945-1947. djelovala i lokalna stanica Radio Zagreb II, koja je emitirala ukupno četiri sata programa izričito gradskoga karaktera, s popularnim emisijama po željama slušatelja s gramofonskih ploča. Snimala je za svoje potrebe i decelit-ploče s Ivom Robićem i drugim traženim izvođačima.¹⁰⁹ Godine 1947. ukinuta je, a program za zagrebačku publiku sveden je na jednu emisiju.

Sukob sa Staljinom i Rezolucija Informbiroa 1948. godine u početnoj fazi dodatno su pojačali stupanj ideologiziranosti društva, brutalnost politike i krutost

nu, tj. izgovorenu riječ, da slušatelji i »u muzici osjete dio onoga, što im inače govorenim riječi daje-mo«. U: Oskar DANON: Uloga savremene muzike u društvu, *Muzika*, (1948) 1, 5-16.

¹⁰⁶ Skladatelji na Jugotonovim pločama – jugoslavenski autori: Marijan Burić, Matej Bor, Matko Brajša-Rašan, Ivan Brkanović, Rudolf Bruči, Marijan Burić, Emil Cossetto, Danilo Danev, Oskar Danon, Natko Devčić, Dragutin (Drago) Diklić, Franjo Dugan, Jakov Gotovac, Pero Gotovac (ps. P. Fatti), Josip Hatze, Nikola Hercigonja, Gustav Ipavec, Ivo Kirigin, Vjekoslav Klaić, Marijan (Marjan) Kozina, Ivo Lhotka Kalinski, Fran Lhotka, Pavao Markovac, Ivan Matetić-Ronjgov, Rudolf Matz, Stevan Mokranjac, Krsto Odak (ps. Orlić), Jovan Paču, Karol Pahor, Rado Simoniti, Josip Stojanović, Viktor Šafranek, Zlatko Špoljar, Franc Šturm, Ivo Tijardović, Franjo Serafin Vilhar, Ivan Zajc.

¹⁰⁷ Željka RADOVINIĆ: The Czech Republic and Croatia: Cooperation on the Early Production of Recorded Sound, *Fontes Artis Musicae*, 71 (2024) 1, 28-52.

¹⁰⁸ Antun MEZDJIC: Ugovor o suradnji radiodifuzija slavenskih zemalja, *Radio vjesnik*, 3 (1946) 3, nepaginirano.

¹⁰⁹ N. VONČINA: *Dvanaest prevratnih godina: 1941.-1953*, 103.

sustava. Prekretnicu je donio tek III. Plenum CK KPJ-a u prosincu 1949. godine, da bi sa Šestim kongresom KPJ-a 2-7. 11. 1952. godine došlo do liberalizacije na mnogim poljima života.¹¹⁰ Na Radiju Zagreb zamah otvaranja započeo je već u listopadu 1950. godine ponovnim uvođenjem emisija po željama slušatelja u glazbeni program. Dopusšten je i povratak nekadašnjih suradnika Hrvatskoga krugovala i dotad nepoćudnih djela klasične glazbe. Godine 1952. na Radiju Zagreb utemeljen je Odsjek za studij i propagandu programa, koji je istraživao mišljenja slušatelja. Radio se vratio prvotnom, kulturnom predznaku koji je zamijenio posvemašnju opterećenost političkim i ideološkim temama.¹¹¹ Godine 1954, kada se rješenjem Izvršnoga vijeća Sabora SR Hrvatske osnovala ustanova Radiotelevizija Zagreb kao samostalna i samoupravna radna organizacija, radio se oslobodio izravnog upravljanja iz političkih centara, a u radijskim je studijima prevladala upotreba magnetofonskih vrpca i gramofonskih ploča sitnog ureza od vinila.¹¹²

Završetkom rata i promjenom društvenog uređenja Hrvatska je postala jednom od republika jugoslavenske federacije kojom je iz Beograda vladala Komunistička partija. Radijem i državnom gramofonskom industrijom upravljala je Jugoslavenska radiodifuzija iz središta Federacije temeljem nove kulturne politike i novog obrasca dopuštenoga stvaralaštva. Pod nadzorom Agitpropa Centralnoga komiteta Komunističke partije Hrvatske (CK KPH), kultura je dobila društvenopolitički značaj promičući socijalističke vrijednosti i načela Komunističke partije po uzoru na SSSR. Prvih je poratnih godina prevladavala angažirana vokalna glazba hrvatskih i sovjetskih autora s tematikom iz narodnooslobodilačke borbe koja je bila razumljiva svima uključujući neobrazovanu novu vladajuću klasu »radnog naroda« (radnika i seljaka).¹¹³ Više od polovice vremena za emitiranje zauzimala je glazba. Klasične je glazbe u programu bilo više od narodne i zabavne, s naglaskom na zastupljenost domaćih i sovjetskih autora. Narodna se glazba najčešće emitirala u stručno izvedenim priredbama, a zabavna se »čistila« od američkih utjecaja uvođenjem sovjetske lake glazbe. Glazbeni se program približavao publici uvođenjem odgojno-obrazovnih emisija, uz uvode, konferanse i tumačenja. S istim su ciljem radijski ansambli (orkestar i zbor) gostovali u radnim kolektivima.

Izlaskom iz Istočnoga bloka glazbeni program oslobodio se sovjetskih komada i ostalih šlagera, a potencirale su se izvedbe klasičnih i domaćih djela iz borbe i revolucije.¹¹⁴

¹¹⁰ Prema: Magdalena NAJBAR-AGIČIĆ: *Kultura, znanost, ideologija: prilozi istraživanju politike komunističkih vlasti u Hrvatskoj od 1945. do 1960. na polju kulture i znanosti*, Zagreb: Matica hrvatska, 2013, 29.

¹¹¹ Prema: Klara JAKELIĆ: Kratki pregled povijesti radija u NR Hrvatskoj 1945.-1952.

¹¹² O tome u: D. ŠIMUNOVIĆ – N. BUJIĆ – S. FAJT: Tehnički razvoj javnoga radija u Hrvatskoj.

¹¹³ O tome u: K. SPEHNJAK: Prosvjetno-kulturna politika u Hrvatskoj 1945. – 1948., *Časopis za suvremenu povijest*, 25 (1993) 1, 73-98, <<https://hrcak.srce.hr/209970>> (pristupljeno 28. 12. 2024).

¹¹⁴ Plan borbe protiv Informbiroa na kulturno-prosvjetnom sektoru, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, HR-HDA-1220, 2-3, CK SKH, Agitprop 1945-1954, kutija 9 (6. podaci o radu na području kulture).

U poslijeratnom kadrovskom preslagivanju Radio Zagreb postao je administrativno-operativni rukovoditelj tvornica gramofonskih ploča Elektroton i Jugoton. S pomoću uređaja za izravno urezivanje u gramofonske ploče, kao i magnetofona u radijskim se studijima gradila zbirka kvalitetne domaće klasične glazbe za program i objavu na pločama. S obzirom na rastući broj vrsta nosača zvuka kojima je obogaćena zbirka Fonoteke iz dostupnih je najava programa nemoguće rekonstruirati ulogu komercijalnih gramofonskih ploča u poslijeratnom programu.

Zaključak

Na kraju opsežnoga niza podataka o ulozi gramofonskih ploča u programu Radija Zagreb u političkim mijenama razdoblja 1927-1954. zaključak je moguće iznijeti u svega nekoliko rečenica.

Radio Zagreb započeo je radom tek nekoliko godina nakon prvih europskih komercijalnih radiostanica. Od avanture skupine imućnih zaljubljenika u nova tehnička dostignuća postao je predmet poslovnog ulaganja i rada na balansiranju između ograničenja zadanih prijetnjama političkih diktatora i proizvodnje zabavnoga, kulturnog i prosvjetiteljskog programa za publiku u ograničenom krugu od 150 kilometara oko Zagreba. Uz promjene državnih uređenja na pragu rata postao je državnim poduzećem s obvezom provođenja ideološkog i političkog programa – kako predratnoga nacionalnog i ratnog ustaškog tako i, posebno, poratnog komunističkog.

Glazbeni se program gotovo neovisno o političkim pritiscima sve do kraja Drugoga svjetskog rata razvijao svojim tijekom, oblikovan uredničkim koncepcijama profesionalnih glazbenika: Pavla Markovca (1926-1928), Miroslava Špilera (1931-1941), Dragana Gürtla (1941-1942) i Zlatka Grgoševića (1942-1945), a poslije rata na mjesto glazbenoga urednika vratio se Miroslav Špiler (1945-1947). Od 1947. godine redakciju ozbiljne glazbe vodio je Josip Stojanović, a u glazbenu se redakciju vratio i Zlatko Grgošević.

U skladu s financijskim i tehničkim mogućnostima glazbeni se program oblikovao priložima iz četiriju izvora: nastupima živih glazbenika u studiju, gramofonskim pločama, prijenosima iz koncertnih dvorana, kazališta i ugostiteljskih prostora te međunarodnom razmjenom programa. Uloga glazbe s gramofonskih ploča nakon početne je dominacije u nedostatku drugih sadržaja i tehničke opreme rasla u suradnji Radija Zagreb i domaće tvornice EBP, kao i trgovaca uvoznim pločama uglavnom njemačkih proizvođača. U nedostatku egzaktnih podataka o emitiranim naslovima s gramofonskih ploča, koje sam tražila u tjednim programima otisnutim u službenim časopisima radiostanice, nemoguće je točno analizirati postotke glazbenih vrsta u programu koji je od početnih dva sata narastao na do dvanaest i više sati. Klasična je glazba među pločama od šelaka koje primaju tek odlomke i kraće skladbe u radijskom programu postojano držala svojih 30-40 % s tendencijom rasta broja skladbi domaćih autora u odnosu na strane.

Iako je poslijeratna jugoslavenska radiodifuzija iz središta Federacije upravljala Radijem i državnom gramofonskom industrijom, na temelju dostupnih je izvora nemoguće procijeniti koji su se sadržaji klasične glazbe u programu emitirali s gramofonskih ploča proizvedenih u tvornici Jugoton, a koji s decelit-ploča s izvedbama vlastitih ansambala. Primjetna je tek dominacija umjetničke glazbe u duhu narodne, pretežno vokalne glazbe namijenjene masama koje se teži odgajati i usmjeravati u skladu s krutim političkim i ideološkim odrednicama po uzoru na sovjetske.

Analizu sam prekinula s godinom 1954, kada je rješenjem Izvršnoga vijeća Sabora SR Hrvatske osnovana ustanova Radiotelevizija Zagreb kao samostalna i samoupravna radna organizacija, a radio se oslobodio izravnog upravljanja iz političkih centara. U radijskim je studijima tada prevladala upotreba magnetofonskih vrpce i gramofonskih ploča sitnog ureza od vinila iako su se ploče od šelaka u tvornici Jugoton proizvodile sve do kraja 50-ih.¹¹⁵

Nakon zaključka – pregled preostalog fonda izravno urezanih gramofonskih ploča Radija Zagreb

Godine 1932. Radio Zagreb od nizozemske je tvrtke Philips dobio uređaj za izravno urezivanje gramofonskih ploča. Time se otvorila mogućnost snimanja glazbenoga programa za višekratno odgođeno emitiranje, i to skladbi po izboru radijskih urednika.

Nakon rata uređaja je bilo više, uz dva magnetofona. Radi poštivanja novih zadanih odrednica glazbenoga programa snimale su se skladbe domaćih autora: zbarske skladbe u izvedbi radijskoga zbora pod ravnanjem Slavka Zlatića, domaća vokalna lirika, skladbe za klavir, za klavir i violinu te za gudački kvartet. Djela domaćih skladatelja snimao je i Simfonijski orkestar.¹¹⁶ Decelitnih ploča do izlaska iz upotrebe 50-ih bilo je oko 1000, a danas ih je preostalo 103. U fondu Kinoteke HDA-a popisano ih je 88, različitih oznaka podrijetla/proizvođača (Master Sound System, Decelith, Radio Zagreb), a u fondu Radija Osijek u DAO-u 15 (Radio Zagreb, Reichsrundfunk). Na središnje naljepnice rukom su napisani naslovi skladbi bez oznake godine snimanja. Gramofonske ploče su većinom urezane obostrano i nose skladbe 50 autora – od toga 11 stranih, u izvedbi ansambala Radija Zagreb i domaćih solista. 75 % je naslova klasične glazbe i umjetničkih obrada narodne glazbe, 20 % narodne i 5 % zabavne.¹¹⁷

¹¹⁵ O tome u: D. ŠIMUNOVIĆ – N. BUJIĆ – S. FAJT: Tehnički razvoj javnoga radija u Hrvatskoj.

¹¹⁶ ***: Radio stanica snima djela domaćih kompozitora, *Radio Zagreb, Rijeka, Osijek i Dubrovnik*, (1948) 1, 7-8.

¹¹⁷ Podatci temeljem: Snježana ŠUTE: Inventar Zbirka fono gradiva 1936-1994: broj fonda HR HDA 1397, Zagreb, 2015. Popis temeljen na istraživanju u okviru projekta DISKOGRAPH u Državnom arhivu u Osijeku, (Fond Radio-stanica Osijek – Osijek (1945-); 1945-1966, HR-DAOS-957, kutija 189, 20) koje su provele Dora Dunatov i Željka Radovinović 2020. godine.

Izravno urezane ploče jedinstvene su i posebno povijesno vrijedne jer odražavaju glazbenu praksu svojega vremena te profil radijskih programa u kojima su se emitirale.

LITERATURA:

- ***: *Glavni spisak hrvatskih gramofonskih ploča*, Budimpešta: »Srpska tiskara« Jovana Krnjca, 1914.
- ***: Glazbeni program HR-a, *Leksikon Hrvatske radiotelevizije*, 2. izd, Zagreb: Hrvatska radio-televizija, 2016, 158.
- ***: Gramofonski rat u Njemačkoj, *Sedam dana radio*, 1 (1931) 11, 176.
- ***: Kovačić, Vladimir, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/kovacac-vladimir>> (pristupljeno 28. 12. 2024).
- ***: Krugovalna služba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, u: *Spomen-knjiga prve obljetnice NDH 10. IV.1941.-10.IV.1942.*, Zagreb: Državni izvještajni i promičbeni ured, 1942, 44-46.
- ***: Kulturne zadaće gramofonske ploče u radiju, *Sedam dana radio*, 1 (1931) 4, 57.
- ***: Naše radiostanice, *Teater: polumjesečnik za kazališni i koncertni život*, 2 (1929) 1, 7-16.
- ***: Odgovori slušačima izvedbe »Skladbe po želji«, *Hrvatski krugoval*, 4 (1944) 25, 7.
- ***: Ovo narod radi sebi i za sebe: Podpredsjednik HSS; senator g.ing. August Košutić o organizaciji radiofonije u Hrvatskoj: gradnja kratkovalne stanice u Zagrebu i nuspostaja u Splitu, Dubrovniku, Sušaku i Osijeku, *Hrvatski ilustrirani list Radio Zagreb*, 1 (1940) 1, 5.
- ***: Pravilnik o emisionim programima radio-stanica u Kraljevini Jugoslaviji (1933), *Prosvetni glasnik Ministarstva prosvete*, 49 (1933) 4, 357-358.
- ***: Radio stanica snima djela domaćih kompozitora, *Radio Zagreb, Rijeka, Osijek i Dubrovnik*, (1948) 1, 7-8.
- ***: Radio Zagreb, *Radio Zagreb*, 2 (1946) 8, 17.
- ***: Radio – prijatelj obitelji, *Sedam dana radio*, 1 (1931) 4, nepaginirano.
- ***: Sedam dana programa, *Sedam dana radio*, 2 (1932) 1, 7-8; 2 (1932) 2, 23-24.
- ***: Sudjelujte u Skladbama po željama slušača, *Hrvatski krugoval*, 4 (1944) 24, 7.
- ***: Špiler (Spiller), Miroslav, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/spiler-miroslav>> (pristupljeno 27. 12. 2024).
- ***: Tjedni program Zagrebačke radiostanice od 25.8. do 31.8.1940, *Hrvatski ilustrirani list Radio Zagreb*, 1 (1940) 11, 15.
- ***: Uredba o prijenosu državnih privrednih poduzeća iz nadležnosti jednog u nadležnost drugog državnog organa, *Službeni list Federativne Narodne Republike Jugoslavije*, 3 (1947) 110, 1-2.
- ***: Uspomene iz gornjogradske radio-stanice, *Radio Zagreb*, 7 (1951) 8, 10.
- ***: Veliki je doprinos Radio Zagreba za razvoj naše muzičke kulture, *RTZ*, (20. 5. 1976) izvanredni broj, 21.
- ***: Zakonska odredba o osnutku državnog zavoda za krugovalnu službu »Hrvatski krugoval« u Zagrebu, u: Adam Mataić (ur.): *Nezavisna država Hrvatska. Zakoni: zakonske*

- odredbe, naredbe i dr. proglašene od 1. siječnja do 26. siječnja 1942., knj. XI. (svezak 101-110), <https://www.sistory.si/cdn/publikacije/37001-38000/37518/zakoni_odredbe_knjiga_XI.pdf> (pristupljeno 28. 12. 2024).
- ***: Želje slušača, *Radio Zagreb*, 1 (1945) 3, 6.
- (j.): Vedra glazba na zagrebačkoj radiostanici, *Radio Zagreb*, 2 (1939) 5, 1-2.
- ARČABIĆ, Goran: Posljedice sovjetske ekonomske blokade na izgradnju jugoslavenske teške industrije u prvoj petoljetki: primjeri državnih poduzeća saveznoga značaja u Narodnoj Republici Hrvatskoj (1947. – 1952.), *Časopis za suvremenu povijest*, 54 (2022) 3, 689-722. <<https://doi.org/10.22586/csp.v54i3.22945>> (pristupljeno 28. 12. 2024).
- BASHFORD, Christina: *The Idea of Art Music in a Commercial World, 1800-1930*, Woodbridge: The Boydell Press, 2016.
- BEZIĆ, Nada: Diskografska topografija Zagreba, u: Naila Ceribašić – Dora Dunatov – Jelka Vukobratović (ur.): *Rana domaća diskografska industrija: Edison Bell Penkala, Elektroton i Jugoton*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani – Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2025, 304-317.
- BM: Radio-Zagreb i domaća glazba u jutarnjim i podnevnim emisijama, *Hrvatski ilustrirani list Radio Zagreb*, 1 (1940) 12, 7.
- BRETZ, Nadine: *Zur Restaurierung und Archivierung des Decelithplatten-Bestandes der Multi-medialen Sammlungen (Universalmuseum Joanneum)*, završni rad, Technische Museum Munchen, 2013, <https://mediatum.ub.tum.de/doc/1597588/oq2w6kvsfce6180l4lf1tu-vjk.Bretz_2013_Bachelorarbeit_korrigiert.pdf> (pristupljeno 28. 12. 2024).
- BROCK-NANNESTAD, George: The Lacquer Disc for Immediate Playback: Professional Recording and Home Recording from the 1920s to the 1950s, u: Simon Frith – Simon Zagorski-Thomas (ur.): *The Art of Record Production: An Introductory Reader for a New Academic Field*, Farnham: Ashgate, 2012, 13-28.
- ČUNKO, Tatjana: *Hrvatska glazba i Hrvatski radio*, Zagreb: Hrvatski radio – Treći program, 2012.
- DANON, Oskar: Uloga savremene muzike u društvu, *Muzika*, (1948) 1, 5-16.
- Diskografska industrija u Hrvatskoj od 1927. do kraja 1950-ih*, internetska stranica projekta, <<https://www.ief.hr/istrazivanja/znanstveni-projekti/diskograf/>> (pristupljeno 28. 12. 2024).
- DUNATOV, Dora: Radio i diskografska industrija, u: Naila Ceribašić – Dora Dunatov – Jelka Vukobratović (ur.): *Rana domaća diskografska industrija: Edison Bell Penkala, Elektroton i Jugoton*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani – Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2025, 169-186.
- E.: Pozor! Snimamo na vrbcu!, *Hrvatski krugoval*, 4 (1944) 25, 11.
- Gradski statistički ured: *Mali statistički priručnik grada Zagreba*, III. godište, Zagreb: Gradsko poglavarstvo u Zagrebu, 1934.
- HORKHEIMER, Max – ADORNO, Theodor: The Culture Industry: Enlightenment as Mass Deception, u: Gunzelin Schmid Noerr (ur.): *Dialectic of Enlightenment. Philosophical Fragments. Max Horkheimer and Theodor W. Adorno*, Stanford: Stanford University Press, 2002, 94-135.
- Hrvatska e-diskografija*, baza podataka, <<https://www.ief.hr/istrazivanja/znanstveni-projekti/diskograf/hrvatska-e-diskografija/>> (pristupljeno 28. 12. 2024).

- JAKELIĆ, Klara: Kratki pregled povijesti radija u NR Hrvatskoj 1945.-1952., *Jat*, 1 (2013) 1, 252-266, <<https://hrcak.srce.hr/113188>> (pristupljeno 28. 12. 2024).
- JAREB, Mario: Pregled političkih zbivanja 1918-1945, u: Suzana Leček (ur.): *Prijelomna vremena. Hrvatske zemlje nakon 1918.*, Zagreb: Matica hrvatska, 2022, 23-46.
- JELČIĆ, Dubravko: Kulturni život u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, *Časopis za suvremenu povijest*, 27 (1995) 3, 521-526, <<https://hrcak.srce.hr/213635>> (pristupljeno 28. 12. 2024).
- JONES, Geoffrey: The Gramophone Company. An Anglo-American Multinational, 1898-1931, *The Business History Review*, 59 (1985) 1, 76-100, <<https://doi.org/10.2307/3114856>> (pristupljeno 28. 12. 2024).
- KOKANOVIĆ MARKOVIĆ, Marijana: *The Social Role of the Salon Music in the Life and the Value System of the Serbian Citizens in the 19 Century*, Beograd: Muzikološki institut SANU, 2014.
- KOVAČIĆ, Vladimir: U početku našeg rada, *Hrvatski ilustrirani list Radio Zagreb*, 1 (1940) 1, 6.
- LATKOVIĆ, Radovan: Državna radio postaja Zagreb u službi Ustaške Hrvatske, *Hrvatski radio list*, 1 (1941) 1, 5.
- LEVERIĆ ŠPOLJARIĆ, Nataša – Redakcija: Markovac, Pavao, *Hrvatski biografski leksikon, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2022, <<https://hbl.lzmk.hr/clanak/markovac-pavao>> (pristupljeno 28. 12. 2024).
- LEVERIĆ ŠPOLJARIĆ, Nataša: Pavao Markovac – međuratni glazbeni prosvjetitelj (uz 80. godišnjicu smrti), *Arti musices*, 51 (2020) 2, 339-361.
- LOMMERS, Susanne: *Europe – on Air: Interwar Projects for Radio Broadcasting*, [Phd Thesis 1 (Research TU/e/ Graduation TU/e), Industrial Engineering and Innovation Sciences], Technische Universiteit Eindhoven, 2012, <<https://doi.org/10.6100/IR734076>> (pristupljeno 28. 12. 2024).
- MAGLOV, Marija: Aspekti interakcije između radija i diskografske industrije: primer His Master's Voice koncerta na programu Radio Beograda, *Muzikologija*, 1 (2022) 32 [tematski broj *Diskografija kao naučni izvor*], 83-108.
- MARKOVAC, Pavao: O glazbenom radu Radiostanice u prvoj godini, *Radio vjesnik*, 2 (1927) 36, 689-690.
- MEZDJIC, Antun: Ugovor o suradnji radiodifuzija slavenskih zemalja, *Radio vjesnik*, 3 (1946) 3, nepaginirano.
- NAJBAR-AGIČIĆ, Magdalena: *Kultura, znanost, ideologija: prilozi istraživanju politike komunističkih vlasti u Hrvatskoj od 1945. do 1960. na polju kulture i znanosti*, Zagreb: Matica hrvatska, 2013.
- PRPIĆ, Jure: Radio u ustaškoj borbi, *Hrvatski radio list*, 1 (1941) 5, 11.
- PUŠTIŠEK, Ivko: *Istorija zakonodavstva o radio-difuziji u Jugoslaviji: međunarodna regulativa i jugoslovensko zakonodavstvo*, Beograd: Savremena administracija, 1987.
- RADOJKOVIĆ, Miroljub: *Savremeni informaciono-komunikacioni sistemi*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1984.
- RADOVINOVIĆ, Željka: Snimke klasične glazbe, u: Naila Ceribašić – Dora Dunatov – Jelka Vukobratović (ur.): *Rana domaća diskografska industrija: Edison Bell Penkala, Elektroton i Jugoton*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani – Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2025, 605-627.

- RADOVINOVIĆ, Željka: The Czech Republic and Croatia: Cooperation on the Early Production of Recorded Sound, *Fontes Artis Musicae*, 71 (2024) 1, 28-52.
- SPEHNJAK, Katarina: Prosvjetno-kulturna politika u Hrvatskoj 1945. – 1948., *Časopis za suvremenu povijest*, 25 (1993) 1, 73-98.
- SPILLER, Miroslav: Osnovni zadaci muzičkog odjela zagrebačke Radio-stanice, *Radio Zagreb*, 2 (1946) 10, 1-2.
- SPILLER, Miroslav: Umjetnost u NOB, *Radio Zagreb*, 1 (1945) 1, nepaginirano.
- STERN, Ivo: Izvještaj o programatskom radu radio stanice, *Radio vjesnik*, 1 (1927) 36, 675.
- ŠARIĆ, Tatjana: Djelovanje Agitpropa prema književnom radu i izdavaštvu u NRH, 1945-1952., *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 42 (2010) 1, 387-423.
- ŠILJAK, Vojo: I oni koji nisu dobro fundirani imaju pravo slušati Beethovena, Mozarta, Mahlera, *Večernji list*, (20. 3. 2018), <<https://www.vecernji.hr/zagreb/zagrebacke-price-i-oni-koji-nisu-dobro-fundirani-imaju-pravo-slusati-1233814>> (pristupljeno 28. 12. 2024).
- ŠIMUNOVIĆ, Damir – BUJIĆ, Nikolina – FAJT, Siniša: Tehnički razvoj javnoga radija u Hrvatskoj, *Godišnjak Akademije tehničkih znanosti Hrvatske*, (2019) 1, 355-407
- ŠUTE, Ivica: *Hrvatska povijest 1918.-1941.*, Zagreb: Leykam International, 2019.
- ŠUTE, Snježana: Inventar Zbirka fono gradiva 1936-1994: broj fonda HR HDA 1397, Zagreb, 2015.
- VONČINA Nikola: *Dvanaest prevratnih godina: 1941.-1953.: prilozi za povijest radija u Hrvatskoj II.*, Zagreb: Hrvatski radio, 1997.
- VONČINA Nikola: Radio Zagreb 1926.-1941. Prilozi za povijest radija u Hrvatskoj, *Zbornik Trećeg programa Radio Zagreba*, (1986) 13.
- VULJEVIĆ, Ivo: Veliki je doprinos Radio Zagreba za razvoj naše muzičke kulture, *RTZ*, (20. 5. 1976) izvanredni broj, 21.
- WHITE, Thomas H.: Radio During World War One (1914-1919), u: Thomas H. White: *United States Early Radio History*, section 13, <<https://earlyradiohistory.us/sec013.htm>> (pristupljeno 28. 12. 2024).

ARHIVSKI FONDOVI:

- Arhiv Jugoslavije, Beograd
Fond 8 Komiteta za radiodifuziju, fascikl 50, Jugoton, AJ-8-50.
- Državni arhiv u Osijeku
Fond Radio-stanica Osijek – Osijek (1945-); 1945-1966, HR-DAOS-957, kutija 189.
- Državni arhiv u Zagrebu
Fond Odvjetničkog ureda Dečak, HR-DAZG-93, više kutija, nesređeno:
Cjenik Edison Bell Penkala strojeva
Zapisnik sjednice dioničara EBP 30. 10. 1926. godine
- Hrvatski državni arhiv, Zagreb
Savez komunista Hrvatske. Centralni komitet (CK SKH), HR-HDA-1220, 2-3, Agit-prop 1945-1954:
Organizaciona shema programskog odjela, kutija 11 (6. Podaci o radu na području kulture).

Plan borbe protiv Informbiroa na kulturno-prosvjetnom sektoru, kutija 9 (6. podaci o radu na području kulture).

KONZULTIRANI ČASOPISI S RASPOREDIMA PROGRAMA RADIJA ZAGREB:

Radio glasnik Zagreb: službeni list Radio stanice Zagreb, ur. Stanislav Pintarić, 1926.

Radio vjesnik: službeni list radiostanice Zagreb, ur. Antun Brajković, 1926-1928.

Radio Zagreb, ur. Guido Bach Dragunović, 1928-1929.

Teater: polumjesečnik za kazališni i radio život, ur. Slavko Batušić, 1930-1931.

Sedam dana radio: ilustrovani tjednik za radiom kazalište, kino, šport i foto, ur. Miroslav Golić, 1931-1932.

Radio Beograd: nedeljni ilustrovani časopis, 5 (1933) i 6 (1934).

Hrvatski ilustrirani list Radio Zagreb: službeni list radiostanice Zagreb, ur. Branimir Gršković, 1940-1941.

Hrvatski radio list, ur. Radovan Latković, 1941.

Hrvatski krugoval: časopis za krugovalni život, ur. Jerko Skračić, 1941-1945.

Radio vjesnik, 1943 (strojopis).

Radio Zagreb, 1945.

Radio vjesnik Radio-stanice Zagreb, ur. Franjo Obelić, 1946-1948.

Radio Zagreb, ur. Vlado Blažić, 1948-1949.

Radio problemi: bilten za pitanja radiofonije, 1952-1955.

Summary

THE ROLE OF CLASSICAL MUSIC FROM 78 RPM RECORDS IN THE PROGRAM OF RADIO ZAGREB IN THE VORTEX OF POLITICAL CHANGES IN THE PERIOD FROM 1927 TO 1954

The beginning of the 20th century in Europe was turbulent in every way. In addition to the major political changes triggered by the outcome of the First World War, which led to World War II, there were significant changes in the structure of the population through migrations between the new state formations, as well as from the countryside to the city. With better transport connections with the USA, mass culture arrived on European soil from across the ocean. Cultural goods, such as sound recordings, films, etc., were produced in previously unimagined quantities.

From the West, the consumer economy (a consumption-oriented way of life) also arrived in Europe, with new forms of deferred payment (»credit«), which allowed even less affluent citizens to get closer to the image of an ideal life imposed by the marketing industry. In the transition to a consumer society, both sound recordings and the music they carried turned into commercial products intended for consumption. Many intellectuals and artists were disturbed by the growth of mass culture that they saw as a danger to the indi-

viduality they represented, fearing that the repetition of artistic creations, especially great musical works in reproduction from gramophone records or radio, would lead to their trivialization.

As part of the project »Recording Industry in Croatia from 1927 to the End of the 1950s«, I tried to present the way in which the described changes reflected on the situation in Croatia. My goal was to present the role of classical music from shellac gramophone records in the program of Radio Zagreb, which began in 1926 with special attention to the representation of the products of the Zagreb factories Edison Bell Penkala, Elektroton and Jugoton, which subsequently produced sound recordings for the entire territory of Yugoslavia and for export. Assuming that the use of gramophone records in the program was also influenced by political changes during the given period, the analyses of weekly schedules based on examples printed in periodicals are accompanied by references to basic historical determinants.

The study follows four periods driven by political changes: Beginning within controlled borders: 1926–1939, The New Political Situation 1939–1940 – Banovina of Croatia – Public radio, World War 2 – Independent State of Croatia – State radio, Year 1945: End of the war – Again but different Radio Zagreb. Although shellac records were produced in Zagreb until the end of the 1950s, my research ceased with the year 1954, when the new recording techniques (magnetophone) prevailed in the daily operation of the radio station. Radio was also mainly liberated from political control, and programs could be created according to public wishes and contemporary trends.

In the absence of program documentation, the research is based on the analysis of weekly schedules from periodicals and modest literature, as well as archival sources. The results are presented in percentages of representation of classical music, gramophone companies and, where possible, musical genres. Directly recorded gramophone records were also included in the elaboration. Carrying the music written by Yugoslav composers, they were a valuable supplement for the Radio program.